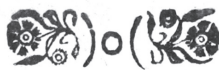

A
MAKULA NÉLKÜL
VALÓ TÜKÖR
magyarországi hatástörténete

(Utószó)

írta

Frauhammer Krisztina

Az irodalmárok, néprajzkutatók, művelődéstörténészek körében csak *Ma-kula*-ként vagy *Tükör*-ként emlegetett vaskos Mária és Krisztus életrajz első, 1712-es kiadásának hasonmás utánnyomását tartja kezében a kedves olvasó. A hazai lelkiségi irodalom egyik legnagyobb sikertörténeteként számon tartott mű a benne található nyelvemlékek okán került az utóbbi években a figyelem középpontjába. Szerzője, a klarissza rend nagyszombati kolostorában élő és tevékenykedő nemesi származású Újfalusi Judit, kiváló fordítói érzékkel ültette át cseh nyelvből magyarra a barokk kor egyik leghíresebb népkönyvét. Az eredeti mű Martin von Cochem német kapucinus szerzetes, először 1677-ben megjelent *Das Grosse Leben Christi* című műve volt, amely számos átdolgozást és kiadást ért meg, évszázadokkal is dacolva egészen a 20. század első feléig. A gyors sikernek köszönhetően már a szerző életében több nyelvre lefordították a terjedelmes életrajzot, köztük csehre is. Ez a változat került a nyelvet jól értő klarissza szerzetesnő kezébe. A művelt és vélhetőleg sokat olvasott apáca, a kor fordítói gyakorlatának megfelelően nem pusztán egy szó szerint magyarított szövegváltozatot készített az olvasóközönség számára, hanem rendje lelkiségi hagyományaiból, az itt őrzött kódexek és gazdag könyvtárak anyagából merítve, saját olvasmányélményeivel egészítette ki a művet.¹ A népszerűség itt sem maradt el, ezt az 1913-ig megjelent huszonöt kiadás is bizonyítja.

Nem szükséges tehát bizonygatnunk, hogy egy nagyon kalandos utat bejárt és hosszú hatástörténettel rendelkező munkával van dolgunk, ami már önmagában indokolta a könyvnek az újrakiadását. Ezen túl számos olvasás-, lelkiség-, kultúr-történeti és folklorisztikai szempont is tovább erősítette e kiadás megszületését.

A 17. század végétől lassú gyarapodásnak indult ugyan a katolikus vallásos olvasmányanyag, ám még mindig nagyon hiányos volt a hazai könyvtárak állomány. Kevés korszerű könyv állt a klérus és az olvasni vágyók rendelkezésére. A szervezett papképzésnek, a katolikus oktatás fellendülésének és számos előkelő család elkötelezettségének köszönhetően az 1700-as évektől kezdődően némi elmozdulás volt

tapasztalható e területen. A külföldről behozott friss, új keletű munkák is hozzájárultak ahhoz, hogy olyan meghatározó lelkiségi írók könyvei jelentek meg a magyar kínálatban, mint például Martin von Cochem.² A szerző hallatlanul gazdag életműve innentől kezdve újra és újra felbukkant számos népszerű magyar áhítatos irodalmi alkotás forrásaként, átörökítve évszázadok hagyományait a magyar kultúrába.³ A német kapucinus munkásságának magyar vonatkozásai máig nem teljesen feldolgozottak. Reményeink szerint műve magyar fordításának közreadásával hozzájárulhatunk e hiányosság pótlásához.

A német és magyar lelkiségi irodalom kapcsolatainak feltárásán túl hasonló kiadásunk megjelentetését a 18. századi hazai vallási kiadványok bemutatásának célja is vezérelte. E munkák megjelentetésében nagy szerepe volt a Pázmány Péter által alapított nagyszombati egyetemnek és a mellette működő korszerű nyomdának, ahol a *Makula* első kiadásai is készültek. E művek által képet kaphatunk a korszak kimagasló szellemi központjáról és a városban működő klarissza közösségről, ahol Újfalusi Judit mellett többen is foglalkoztak ez idő tájt lelkiségi munkák írásával és fordításával.

Faksimile kiadásunk által bepillantást nyerhetünk a 18. század első felének barokk lelkiségi irodalmába is, amelyben különösen népszerűvé váltak a Mária és Jézus életét túláradó érzelmekkel bemutató, az apokrif legenda hagyományokból is jócskán merítő hitszónoklatok és népkönyvek. Kopcsányi Márton és Telek József munkái mellé bátran odahelyezhetjük Újfalusi Judit könyvét, amely hatásában vetekszik a ferences rendi elődök és kortársak alkotásaival. E hatás elsősorban a vallásosság népi megnyilvánulásaiban jelent meg, főképp a 19. századtól, jelezve a barokk szívósságát, tartósságát. Az így konzerválódó hagyomány a népi kultúrában még újabb fejlődési fokokat járt be. Az általánossá váló írni-olvasni tudással párhuzamosan megjelenő nyomtatott ponyvairódalom, illetve az innen átvett formák szóbeli folklorizációja teljesítette ki ezt az örökséget.⁴

E gyakorlat még a 20. században is kimutatható volt, ennek ellenére feltárása és elemzése máig hiányos maradt.⁵ A *Makula nélkül való tükör* kiadása hozzájárulhat ahhoz, hogy ezek az elmaradások pótolhatóak legyenek, és újabb adatokkal gazdagodjon a népi kultúra és irodalmiság közötti kapcsolatok kutatása.⁶

Hasonmás kiadásunk az Országos Széchényi Könyvtárban fellelhető: *Makula nélkül való tükör Melly Az üdvözítő Jesus Krisztusnak, és Szent Szüléinek életét,*

úgy keserves kinszenvedését, és halálát adgya elé, Melly Superiorok Engedelméből, Szüz Szent Klára Szerzetében lévő Ujfalusi Judith által. Cseh nyelvből, Magyar nyelvre fordított, És a tekintetes és nagyságos ujfalui Ujfalusi Klára Aszszonynak, tekintetes, es nagysagos Karancs Berényi György Uram, ő Nagysága kedves Házás-társának költségén ki-bocsáttatott. Nagy-szombatban A' Jézus Társasága Acad-miája bötüivel, 1712. Esztendőben címen megjelent kiadás alapján készült.⁷ A belső címlapon látható bejegyzés alapján ez a példány Pordányi András egykori mariánus ferences tartományi vezetőhöz tartozott. Ő 1715-ben kapta, újévi ajándéku.⁸ Talán épp a klarissza közösségtől, hiszen ismert, hogy klarissza zárdát mindig olyan városban alapítottak, ahol már éltek ferencesek, így ők végezték lelki vezetésüket, a szentmise bemutatását és a szentségek kiszolgáltatását. Ünnepi alkalmakkor szintén meghívott papok, szerzetesek szónokoltak és tartották a homíliákat.⁹ A címlap másik oldalán és a hátsó címlapon utólagos kézírásos bejegyzéssel Mária dicsőítések, antifónák olvashatók. Ezek nem alkotnak egy összefüggő szöveget, feltételezésem szerint inkább emlékeztetőül, írásgyakorlatul szolgálhattak. A mű a tartalomjegyzék szerint 129 fejezetből, valamint két záró imádságból áll. Valójában azonban egy sajtóhiba miatt (a 96. fejezetet a szövegben és a tartalomjegyzékben is a 98. követi) ténylegesen csak 128 fejezet található a könyvben.

KATOLIKUS MEGÚJULÁS, BAROKK NÉPKÖNYVEK ÉS VALLÁSOS OLVASMÁNYOK

Ujfalusi Judit könyve a 17-18. század fordulóján fellendülő katolikus könyvkiadásnak, és a korabeli klarissza rendben zajló élénk fordítói tevékenységnek a terméke. E korszak nem bővelkedett a katolikus lelki olvasmányokban. Az egyes plébániák többnyire csak a legszükségesebb könyvekkel (miskönyv, biblia, zsinati határozatok) rendelkeztek, néhol felbukkantak 30-40 tételes kisebb gyűjtemények, illetve külföldet megjárt papok esetében jelentősebb magánkönyvtárak.¹⁰ A kicsi és hiányos könyvállomány további sajátossága volt a korszerűtlenség, amit leginkább

abban ragadhatunk meg, hogy a könyvek jelentős hányada még a 17. századból származott. Igaz, hazánkban nem beszélhetünk a protestáns könyvek központi, tudatos és szervezett katolikusra cseréléséről,¹¹ sem pedig protestáns könyvek nagymértékű elégetéséről, mégis Monok István megállapítása szerint Magyarországon a 17-18. század fordulóján a könyvtári állomány jelentős része protestáns volt, és meglehetősen archaikus.¹² A katolikus könyvtárak állományát tekintve a 18. század első felétől indult meg lassú változás a szervezett papképzésnek, a katolikus oktatás fellendülésének köszönhetően. Ebben a Pázmány Péter által alapított nagy-szombati egyetemnek, és a mellette létrejött modern és színvonalas nyomdának is fontos szerep jutott. A szerzetesrendek között különösen a ferencesek és jezsuiták jártak élen e folyamatban. Mellettük még olyan jelentős arisztokrata családokat említhetünk, mint az Eszterházyak,¹³ Nádasdyak, Batthyányak. Ehhez a célzott, rekatolizációs programhoz azonban nagy tömegű, elsősorban nem tudományos, de friss, a papi munka során közvetlenül használható könyvre volt szükség. Ezek jelentős részét Bajorországból: Münchenből, Augsburgból, Dillingenből szerezte be a korabeli klérus, a szerzetes közösségek, a világi előkelő értelmiség és polgárság tagjai.¹⁴ Emellett az ekkor nagy számban érkező német telepesek is hozták magukkal imakönyveiket, olvasmányaikat, ami szintén fontos összekötő kapcsot jelentett a korabeli német, főképp a népszerű lelkiségi irodalommal. Két, Budán élő német könyvkereskedő hagyatéka (1717-Thomas Claarwein; 1738-Joseph Matzenauer),¹⁵ illetve azoknak a budai polgárok könyveivel való összevetése is jelzi,¹⁶ hogy jelentős hatása volt a Bajorországból behozott könyveknek a katolikus könyvállomány gyarapításában és formálásában. E könyvlistákon Cochem Krisztus életrajza és imakönyvei is szerepeltek.

A korabeli Németországban ekkor már virágzott a lelkiségi olvasmányok és imakönyvek kiadása. A reformációs és ellenreformációs könyvkiadói törekvések versenyszínpadot teremtettek szerzők és kiadók között. Amellett, hogy folyamatosan lépést kellett tartani a protestáns könyvkiálattal, a katolikus könyvek kiadásáért és ellenőrzésének jogaiért is meg kellett küzdeni. Divattá váltak a nemzeti nyelven kiadott népkönyvek, exemplum kiadványok,¹⁷ postillák¹⁸ katolikus oldalon is, hiszen ezek jól szolgálták az egyszerű, latinul nem tudó hívek közötti hitvédelmező és felvilágosító munkát. Hasonló missziós célkitűzések vezették a jezsuitákat, amikor a 16. század végétől tudatosan is hangsúlyt fektettek arra, hogy a nép közé vigyék katekézis formájában a katolikus tanítást. E célból a 17. század elején a rend tagjai írni, fordí-

tani kezdtek és Münchenben a jó könyvek terjesztését támogató egyesületet hoztak létre *Verein vom goldenen Almosen* [Arany Alalmazsna Egyesület].¹⁹ Mindezek a folyamatok komoly változást okoztak a német lelkiségi irodalom kiadóinak piacán, amit jól szemléltet a *Frankfurter Buchmesse* [Frankfurti Könyvvásár], amely ekkor élte fénykorát.²⁰ A prédikációk, hitszónoklatok és imakönyvek mellett a nagy népszerűségnek örvendő, népi igényekhez alkalmazkodó könyvek nyomtatása különösen kedvelt volt, sőt üzleti érdekké vált. Ezek keresettek, jól eladhatóak voltak, jelentős anyagi bevételhez juttatva ezáltal a nyomdákat és kiadóikat.

Ebbe a tudatos, népmisziós törekvésektől vezérelt fordítási és könyvkiadási lázba kapcsolódott be műveivel az egyszerű emberek pasztorációjával foglalkozó kapucinus szerzetes, Martin von Cochem.

MARTIN VON COCHEM, NÉMETORSZÁG APOSTOLA

A Martin von Cochemről szóló csekély számú szakirodalmat olvasva, neve mellett a következő jelzők tűnnek fel: Németország apostola²¹, a lelki élet megújítója²², népi misszionárius²³, Németország legolvasottabb vallásos írója²⁴. Ki is volt ő valójában? Eredeti neve Martin Linius, a Mosel melletti Kochem városkában született 1634-ben. Ő maga írja szülővárosáról, hogy „az áhítatosság, az imádságos lelkület és az erények élő példája”²⁵ volt, amit mi sem bizonyított jobban, mint az itt működő kilenc szerzetesrend kolostora. Ő a kapucinusoknál nevelkedett, ahol 26 évesen szentelték pappá, majd a rend mainzi kolostorában kezdte meg munkásságát. Mivel kiváló tanulónak bizonyult, tanulmányai után a rend fiataljainak bölcséletet oktatott, tanulmányi vezetőként és subvicariusként működött. Az élet azonban hamarosan teljesen új területekre sodorta a művelt szerzetest. A 30 éves háború viszontagságaitól meggyötört Németországban nagy hiány volt papokból, és így a lelki gondozás is sokszor ellátatlan maradt. A nehézségeket tetézte az 1666-ban kitört pestisjárvány, mert a fertőzésektől félve a plébánosok gyakran nem látták el feladataikat. Ebben a helyzetben a kapucinusok vállalták fel a térség lakóinak lelki gondozását. Cochem is felhagyott az oktatással, lelkipásztorként, majd visitátorként és misz-

szionáriusként működött tovább egészen élete végéig. Az egyházközségeket járva fogalmazódott meg benne a felismerés: a hívek és a falvak lelki gondozás nélkül maradtak. Nagy hiány volt prédikáció gyűjteményekből, katekizmusokból, ima-, és énekeskönyvekből, a szentmise liturgiáját elmagyarázó művekből. Különösen olyan munkákból volt kevés, amelyek az egyszerű emberek szükségleteinek megfeleltek. Mindezeket tapasztalva már lelkipásztori és visitatori tevékenységének kezdetén a klérus és a laikus keresztények életének megújítását tűzte ki fő célul. Élete későbbi szakaszaiban rendje számos kolostorában megfordult, lelkipásztorként, hitszónokként vagy visitátorként sok plébániára eljutott, és emellett szüntelenül írt. Wilhelm Kosch 1921-es életrajza szerint a szerzetes napi néhány óra alvással beérte, nem ivott bort, nem evett húst, gyalogosan járta a falvakat, amiért a józan életvitel apostolaként emlegették. Szerepét, a kor lelki életére gyakorolt hatását Szent Ferencéhez hasonlították.²⁶ Írói tevékenységét teljesen a saját maga által kitűzött népmissziós, hitoktató és kateketikai célkitűzéseknek rendelte alá, amit gazdag munkássága és kiadott könyveinek nagyszámú utánnomása bizonyít legjobban. Első könyve egy katekizmus volt (*Kinderlehr-Büchlein*, 1666, Cölln, Friessen), aminek hallatlan sikere után kiadója további írásra bátorította. Innentől kezdve sorra jelentette meg imakönyveit, szentmise magyarázatait, história, exemplum- és legendagyűjteményeit valamint énekes könyvét, összesen 35 önálló munkát.²⁷ Konradin Roth kapucinus, 1980-as bibliográfiájában ezeknek a munkáknak 1767 utánnomását számolta össze, a 20. század első feléig nyomon követve a német kiadásokat. Ezek mellett cseh, spanyol, lengyel, román, holland, angol, francia, portugál, olasz és magyar nyelvekre is lefordították a szerzetes műveit. Ez a bibliográfia még nem térhetett ki a 20. század végi, illetve 2000 óta megjelent újabb kiadásokra, amelyek jelzik, hogy Cochem művei napjainkban újra népszerűek.²⁸

A jelen mű alapjául szolgáló *„Das grosse Leben Christi, oder ausführliche andächtige und bewegliche gantz Volkommene Beschreibung deß Allerheiligsten Lebens und bittern Leidens unsers Herrn Jesu Christi und seiner gloriwürdigsten Mutter Mariae* [Krisztus nagy életrajza, avagy részletes, áhitatos és megindító leírása Jézus Krisztus és az ő dicsőséges édesanyja Mária életének és keserű szenvedésének]²⁹ 1677-ben jelent meg először Mainzban a Zubrodt kiadónál, majd ezt követték a további kiadások (1679, 1680, 1681, 1683, 1689, 1707), melyeken 1707-ig kisebb-nagyobb változtatásokat végzett a szerző. Ez után már csak az 1689-es, illetve 1707-es vál-

tozatokat nyomtatták újra egészen 1933-ig, Németországban 314 alkalommal. A felvilágosodás korában számos negatív kritika érte a művet, hiszen a kor racionális szellemiségével nehezen volt összeegyeztethető az általa közvetített érzelmekre, misztikus Istentapasztalásra és csodás történetekre építő vallásosság.³⁰

A romantika ismét a megfelelő rangra emelte a kapucinus könyveit, és innen kezdve újra töretlen népszerűségnek örvendtek. Az ekkor megszorozódó újbóli kiadások mellett születtek a műnek rövidített és korszerűsített átdolgozásai is, melyeket szintén több nyelvre lefordítottak. Ennek a korszaknak a terméke volt a Clemens von Brentano által lejegyzett, szintén nagyon híressé és sokak által olvasottá vált „*Ami Urunk Jézus Krisztus kínszenvedése*” című munka is, amelyben Emmerich Katalin látomásai olvashatóak.³¹ Brentano a misztikus élmények lejegyzésekor nagyon sokat merített Cochem munkájából, így műve a cochem-i örökség áthagyományozásában fontos szerepet kapott. Alkotásának egyik érdekessége, hogy gyakorlatilag forgatókönyvül szolgált Mel Gibson 2004-ben bemutatott, nagy port kavaráó *Passió* c. filmjéhez.³² Cochem Krisztus életrajza kapcsán tehát több évszázados hatástörténettel számolhatunk.

A *Das grosse Leben Christi* Cochem életművének egyik legnagyobb hatású alkotása volt. Ahogy a szerző halála előtt feljegyezte, a korabeli Németország minden házában megtalálható volt.³³ A könyv nem a szerző önálló alkotása, szinte teljes egészében kompiláció. Cochem ezt nem is titkolta, hiszen minden fejezetének végén viszonylagos pontossággal megnevezte azokat a forrásokat melyekből dolgozott.³⁴ A művek és szerzők között a középkor legnagyobb misztikusainak (Szent Bonaventúra, Szent Gertrúd és Mechtild, Szent Brigitta), hittudósainak (Clarvaux-i Szent Bernát, Szent Anzelm) és lelkes íróinak munkáit találjuk meg. E művek sokasága jól szemlélteti Cochem írói célkitűzését: összegzését adni mindannak, ami eddig Krisztusról és az emberi üdvtörténetről megjelent. A kompiláció forrásai ugyanakkor rámutatnak a kapucinus hallatlan nagy olvasottságára és tájékozottságára, valamint arra, hogy Cochem az általuk közvetített tradícióknak birtokában volt. Ennél is meghatározóbb azonban, hogy kivételes stílusérzékének köszönhetően egy hatalmas hagyományanyagot sikerült összefognia és átörökítenie. Messze az ő művei fogytak a legnagyobb példányszámban a korabeli katolikus német tartományokban.

Olvasmányaiból alapos jegyzetelés és átolvasás után válogatta össze mindazokat a cselekményeket, leírásokat, információkat és elmélkedéseket, amelyeket aztán egy stílusosan egységes monumentális műben adott közre. Könyvét nem paptársainak vagy prédikációs segédletnek szánta, hanem tudatosan a mindennapok emberének, hogy azok „vasárnap és ünnepnap, különösen esténként és böjt idején magán és közösségi felolvasás alkalmával”³⁵ kézbe vehessék egyszerű szórakozás, időtöltés, áhítat, illetve a keresztény tanítás megismerése céljából. Hiszen – ahogy írja – a felolvasás lelki feltöltődéssel is jár, sőt felvidítja a megfáradt munkást és tanult embert egyaránt. A kapucinus tehát nem dogmatikai tanokat kívánt közvetíteni, nem prédikációs, kateketikai segédanyagot akart átadni. Sokkal inkább az egyszerű embert akarta megszólítani, őt akarta Istenhez kötni, a hit igazságaiba bevonni.³⁶ Ez megfelelt annak a barokk kori német, gyakorlatorientált, népmisziós retorikai hagyománynak, ami nagyon közel állt az akkor kibontakozó, a katolikus művekre is nagy hatással bíró pietista törekvésekhez.³⁷ Nem szabad elfelejtenünk azt a történelmi kontextust sem, amelyben ez a mű, és annak alapötlete megszületett. A Német Birodalomban a harminc éves háborút követően reménytelen állapotok uralkodtak, mind gazdasági és politikai téren, mind pedig a vallás területén. De – ahogy erről Eichendorff írt – „a 30 éves háború özönvize nemcsak valaminek a vége, hanem egy kezdet is volt.”³⁸ A protestantizmus ébredő pietizmusával párhuzamosan meginduló katolikus klérus megújulásának kezdete.

Ennek a populáris didaktikai elképzelésnek³⁹ rendelte alá egész munkásságát Martin von Cochem. Elbeszélői stílusának legfőbb esztétikai összetevői az egyszerűség, világosság, egyértelműség, folyékony, olvasmányos fogalmazás és az érzelmekre ható, bájos, megindító történetek alkalmazása volt. Hans Stahl elemzésében – Joseph Görres 19. századi német katolikus publicistát idézve – utal arra az elképzelésre, mely szerint e didaktikai koncepcióval Cochem célja egy történelmi-vallásos enciklopédia megalkotása lehetett. Ennek egyik első lépése volt a hatalmas Krisztus életrajz, amelyet az ezt követő munkáiban szinte kövenként épített tovább.⁴⁰ E törekvés legerősebben a *Das grosse Leben Christi*-ben jelent meg. Ennek alapgondolata az volt, hogy Krisztus személyének középpontba helyezésén át megjelenítse a kereszténység üdvtanának legfontosabb alapállításait és történeteit. Cochem ezáltal a keresztény hittanítás vázlatát kívánta olvasói elé tárni.

A MAGYAR FORDÍTÁS ÉS FORDÍTÓJA, ÚJFALUSI JUDIT

Ismert, hogy a *Makula* korszakának női kolostorai nem pusztán az előkelő arisztokrácia leánygyermekének nevelőintézeteiként, az özvegyen maradt nemes asszonyok menedékeiként működtek, hanem a korabeli magyar női lelkiség, kulturális és vallási központjaiként is meghatározó szerepet kaptak. A kolostorokban összeállított imakönyvek, elmélkedés-gyűjtemények, példabeszédek és prédikációk az életüket Krisztusnak szentelő nők sokaságának szolgáltak lelki táplálékkul. Az itt élő művelt apácák szerepe messze túlmutatott saját közösségük lelki életének formálásán. A kezük nyomát viselő művek a középkor magyar nyelvű egyházi írásbeliségének és kultúrájának legfőbb közvetítői, egyben a későbbi barokk vallási irodalom fő forrásaivá váltak. E női közösségek sorából kiemelkedett a ferences lelkiséget képviselő klarisszák tevékenysége.

Az első 1240-ben induló nagyszombati zárdát, további öt alapítás követte: a pozsonyi, az óbudai, a váradvelencei, a sárospataki és a kolozsvári. A történelem viharai, a török hódítás, a protestantizmus előretörése azonban véget vetett a váradi, a pataki és a kolozsvári klarissza zárdák működésének.⁴¹ A fennmaradt rendházak közül az óbudait külön is meg kell említenünk, mivel – a Nyulak szigeti domonkosokhoz hasonlóan – rendházukból több, a 16. század első felében készült magyar nyelvű kódex is fennmaradt. Ide köti a szakirodalom a *Nádor*-, a *Nagyszombati*- és *Simor-kódexeket*, valamint a *Debreceni-kódexet*. Ismert továbbá, hogy klarisszának készült a *Guary*-, a *Lobkowitz*-, a *Weszprémi*-, a *Vitkovics*-, a *Tihanyi*- és a *Kazinczy-kódex*. A történelem viharai később az óbudai zárdát is pusztulásra juttatták, az itt élő apácák Pozsonyba menekültek. A 17. század elejére csak a nagyszombati és a pozsonyi zárda maradt fenn, ahol az óbudai rendtársak mellett a domonkos és premontrei apácák szintén menedéket kaptak, a birtokukban lévő további kódexekkel együtt.⁴² Minden bizonnyal ez a gazdag könyv hagyatéka is szerepet játszott abban, hogy a 18. század elejére komoly fordítói és írói műhely formálódott a rend két kolostorában. Ennek előfeltétele az írás-olvasás magas szintű elsajátítása, valamint nyelvek ismerete volt, amelynek birtokában voltak az alkotó lelkületű apácák. A rendtörténetből tudjuk, hogy „Voltak Számtalanok és mostis vannak ezen Conventben Régi Uri Nemes, Nagyságos, és Gróffi Familiákbul Származott Szűzek,

a kik a Világ hivságit meg utálván, itten követtek a Makula nélkül való Bárányt.”⁴³ Közülük többen is írtak, fordítottak: a nagyszombati Fodor Zsuzsanna, Újfalusi Judit és Viczay Anna Terézia, illetve a pozsonyi, majd budai Sigray Rózsa és Csáky Éva Franciska. Munkáik között ott találunk olyan „sikertörténeteket” mint a *Jó illatú rózsás kert* (Sigray Rózsa, 1703)⁴⁴, vagy Bonaventúra Szent Ferencről írott életrajzának magyar fordítása (Csáky Franciska, 1722)⁴⁵, valamint Kempis Tamás Krisztus követése alapján írott elmélkedésgyűjteménye (Viczay Anna, 1720).⁴⁶

Ebben a közegeben élt és alkotott a *Makula nélkül való tükör* szerzője, Újfalusi Judit (1676-1738). Tizenöt évesen, 1691-ben lépett a rendbe, 1692. szeptember 21-én tett fogadalmat, majd háromszor választották meg főnöknőnek (1722, 1728 és 1738).⁴⁷ Egy 1690-es könyvjegyzékből tudjuk, hogy sógora, Berényi György nagy, 214 db-os alfabetikus rendbe szedett könyvtárral rendelkezett,⁴⁸ így mind a családi környezet mind pedig a klarissza kolostor kiváló háttérrel adott az apáca fordítói ambícióinak. A Divékfalusi előnév alapján azonosítható az apáca Divék-nemzetségből való származása, illetve feltételezhető, hogy az Észak-Nyitra megyei Divékújfalun töltötte gyermekéveit, ahol szlovák lakosság is élt. Innen eredhetett szlovák nyelvtudása.⁴⁹ Hogy miként jutott a klarisszák nagyszombati kolostorába az 1698-ban cseh nyelvre fordított mű, arról a mai napig csak feltételezéseink vannak. Vida Tivadar hívta fel a figyelmet az apácák naplófeljegyzéseiben olvasható adatra, mely szerint a Thököly támadásai elől 1683-ban Morvaországba menekülő klarisszák számos adományt kaptak az ottani lakosságtól. Ekkor azonban még nem volt meg a cseh fordítás, így feltehetőleg 1685-ös Nagyszombatba való visszaérkezésük után került hozzájuk a könyv, mivel ekkor sem szakadt meg a kapcsolat Morvaországgal.⁵⁰

Újfalusi Judit egyéni indítékairól Klára nevű testvéréhez írott ajánlásában azt olvashatjuk, hogy az Úr iránt érzett hálájának kifejezése indította őt e munka elvégzésére. „Mit adjak az Úrnak azokért miket nekem adott?” – kérdezi könyve előszavában. A rendház könyvtárában vélhetőleg meglévő Krisztus életrajz fordítását méltó ajándéknak érezte, hogy általa kifejezésre juttassa Isten végtelen kegyelmei iránti háláját. Egyúttal nővérének is kedveskedni akart az iránta tanúsított jóságért. Emellett azonban rendtársait⁵¹ és a szélesebb olvasóközönséget is megszólította: „mind azok a’ kik valaha ez könyvet olvasni fogják, Isten szeretetre, és dicsíretre fel gerjedgyenek, és így mind maga, ’s mind mások által Istenhez való hála adó szent igyekezetét jobban véghez vihesse.”⁵²

E cél elérése érdekében nem pusztán egy szó szerinti fordítást készített a cseh nyelvű kiadásról, hanem saját ízlésére formálta, rendjének hagyományaihoz igazította, új címmel látta el Krisztus életrajzát.

A MAKULA NÉLKÜL VALÓ TÜKÖR

Az eredeti német Cochem mű legfőbb célkitűzése az volt, hogy az egész egyházi év során használható vallásos házi olvasmánnyal lássa el az egyszerű híveket. Ennek megfelelően az egyes fejezeteket az egyházi év alkalmaihoz igazította úgy, hogy közben az olvasót az egyházi év főbb ünnepeivel, Krisztus személyével és életével is megismertesse. A közel 1600 oldalas mű elején egy 27 fejezetből álló nagyobb egység található, amelyben Krisztus életét megelőző eseményekről olvashatunk. Ezt követi a több mint ezer oldalnyi terjedelmű Krisztus életrajz, amely Szent Emerencia történetétől kezdődően Szűz Mária mennybemeneteléig tárgyalja az eseményeket, bőven kiegészítve azokat tanító magyarázatokkal, imádságokkal, a Szentföld történeti, földrajzi leírásával. A mű záró fejezeteiben az ember végső dolgairól: a halálról, az utolsó ítéletről, a pokolról, mennyországról értekezik a kapucinus.⁵³

Ennek a gigantikus terjedelmű német munkának már 1698-ban megjelentették Prágában a cseh nyelvű fordítását *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny ...* címen.⁵⁴ A cseh változatot szintén egy kapucinus szerzetes, Edelbert Nymburský készítette. Ő az 1681-ben megjelent negyedik kiadás alapján dolgozott és végig arra törekedett, hogy hűen viszaadja Cochem minden szavát: „minden ami ebben a könyvben található, valóban és kizárólag a szerzőtől és az írótól származik, mivel egyetlen egy szót sem tettem hozzá a saját fejemből, a legkisebb mértékben sem változtattam rajta, hanem ahogy a német szövegben lefektetve és kinyomtatva találtam, azt hűen és egyszerűen a mi cseh nyelvünkre lefordítottam.”⁵⁵ Ezt az azóta elvégzett összehasonlító vizsgálatok szintén alátámasztották. Nymburský a végső dolgokról szóló kiegészítő részek elhagyásán kívül nem változtatott az eredeti szövegen, csak a német eredetiben még olvasható Ádám elítéléséről szóló fejezetet hagyta ki, és apróbb stilisztikai változtatásokat hajtott végre.⁵⁶ Míg azonban a német és a cseh kiadások között a különbségek elhanyagolhatóak, addig Újfalusi Judit fordítása számos ponton változásokat hozott.

Cochem történeteit mindig rövid bevezető elmélkedéssel indította, amelyben előkészítette mondandóját. Nem maradtak el az egyes történetek utáni moralizáló jellegű magyarázatok és elmélkedések sem. Ezekben hívta fel az olvasó figyelmét arra, miként tudja Krisztus életének adott eseményét saját életére átültetni. E magyarázatokat hosszú, az egyházi év napjaihoz vagy mindennapi szituációkhoz igazodó imák követték, majd hasonló felépítés szerint folytatta Krisztus élettörténetét. Néhol az életrajz egyes epizódjait egész fejezetekkel is megszakította, melyekben többek között a szentmise részeinek magyarázatáról, az egyes egyházi ünnepek lényegéről és fontosságáról, azaz kateketikai jellegű kérdésekről írt olvasóinak.

Újfalusi Judit következetesen változtatott ezen a felépítésen. Munkájából kihagyta a németben és a csehben is meglévő, bevezető 27 fejezetet felölelő teológiai és történeti alapvetést,⁵⁷ néhány közbeeső fejezetet,⁵⁸ és a Nymburský féle fordítás utolsó kilenc fejezetét is, amelyben a Mária mennybevétele utáni időkről írt.⁵⁹ Ezeken túl elhagyta a fejezetek elején található bevezető, moralizáló, magyarázó elmélkedéseket. Ez általában tartalmi csökkenéssel nem járt, de tömörebbé tette a mondanivalót. A közbeekelt hosszú imádságokon szintén rövidített, és hasonlóan járt el a néhol dagályossá duzzadó leírások, hatást fokozó felkiáltások, siralmak, érzelmi megnyilvánulások esetén.⁶⁰ Egyes részeknél fejezeteket vont össze, hagyott el, vagy azokból csak néhány sort emelt át. Kihagyta a híveknek címzett példázatok, csakúgy, mint az ünnepekről, azok hasznáról, jelentéséről szóló hitoktató szövegrészeket. Kovács Eszter Újfalusi Judit művéről írott elemzésében rámutatott, hogy a művelt klarissza kijavított néhány teológiai hibás mozzanatot is.⁶¹ Mindezek után alapvetően csak a dialógusokkal, a körülmények részletes ábrázolásával és a bőségesen áradó érzelmekkel bemutatott történet maradt meg a magyar változatban.

Ezek az átalakítások alapvetően megváltoztatták a művet. Erősödött életrajz-jellege, középpontba helyezve Krisztus szenvedéstörténetét, ugyanakkor háttérbe szorult az eredeti alkotás kateketikai, népmissziós szándéka és az enciklopédikus törekvés.

A változtatásoknak volt egy másik iránya is, hiszen Újfalusi Judit számos helyen kiegészítette Krisztus életrajzát. E betoldások Jézus életútjára és annak legdrámaibb részére, a szenvedéstörténetre irányították a figyelmet.

Az iskoladramák forrásait keresve, elsőként Kedves Csaba hívta fel a figyelmet arra, hogy a *Makula nélkül való tükör* Krisztus kínszenvedéséről szóló történetei között három olyan epizód található (égi pör, prófétajáték, arma Christi jelenet),⁶² amelyek két középkori nyelvmemlék töredékünkön is felbukkannak. Ezek a Piry-hár-

tyaként, illetve Máriabesnyői Töredékként ismert, vélhetőleg azonos kódexből származó nyelvemlékeink.⁶³ Kedves Csaba úgy vélte, hogy a 15. század végéről fennmaradt töredékek a *Makula nélkül való tükör*hez képest a három jelenetnek rövidebb változatát tartalmazzák. Lauf Judit kutatásaiból tudható, hogy nem rövidebb változatokról van szó, hanem a töredékek pergamenlevelei az egykori anyakódexben nem egymás mellett helyezkedtek el, hanem egymástól távolabb. Tehát a rajtuk fennmaradt szöveg nem rövidebb változat, hanem egyszerűen csonka.⁶⁴ Ezek a jelenetek Krisztus élettörténetében akkor olvashatók, amikor Krisztus a Getszemáni kertben imádkozik (Mk 14,32; Mt 26,36). Újfalusi szövege elmondja, hogy ima közben megnyílt előtte a menny, és egy hatalmas tanácsülés gyűlt össze, hogy megvitasák, Krisztus valóban kénytelen-e vállalni a rá váró kínokat és a kereszthalált. Lauf Judit kitartó és nagyon alapos kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy Újfalusi Judit még olvashatta a töredékek egykori anyakódexét, vagy annak másolatát, és abból emelhetette át a fent említett epizódokat. Kodikológiai kutatásai így azt is igazolták, hogy a *Makula nélkül való tükör* sokkal hosszabb részletei alapulnak a Piri-hártya egykori kódexén, mint amennyi a fennmaradt töredékeken ma megtalálható.

Ezek mellett a hosszabb, összefüggő szövegrészek mellett a *Makula nélkül való tükör*ben szintén Lauf Juditnak köszönhetően, sikerült az Érsekújvári kódexből is több részletet azonosítani. A kódexet valószínűleg Újfalusi Judit maga is forgatta és a Cochem mű fordításakor mozaikszerűen kiegészítette az abban olvasott epizódokkal az életrajzot, annak is leginkább a szenvedéstörténettel foglalkozó részeit. Nem véletlenül ezeket, hiszen itt egy, a magyar hagyományban erősen meggyökerezett elbeszélői gyakorlatról volt szó. Maga az Érsekújvári kódex is négy különböző passió feldolgozást tartalmaz, amelyek közül a Makulában csak az ún. devóciós passióból jelennek meg részletek. A *Makula nélkül való tükör* teljes 58. „Miként kérték meg Kristus Urunkat Nagy Hétfőn, hogy ott Mártha házánál egyemeg a Húsvéti Bárányt” című fejezete és a 78. rész végén olvasható ún. ácsjelenet.

E két, a *Makulával* szorosan egyező, enyhén stilizált szöveg mellett további két másik olyan szövegrészlet is felbukkan az Érsekújvári kódexből, amelyek nem származtathatóak csak és kizárólag a kódexből. E jelenetek a *Makula* 109. fejezetében (a feltámadt Krisztus megvigasztalja Szűz Máriát), illetve a 122. fejezetben (a halottaiból feltámadt és pokolra szállt Lencinus és Garinus levele Nikodémus evangéliumából) olvashatóak. Ezek esetében Újfalusi Judit más szóbeli, illetve írásbeli forrást is felhasznált.

Ezek közül az első, a 109. fejezetben olvasható „vigasztaló jelenet” az Érsekújvári kódex két húsvéti beszédében is közel azonos szövegváltozatban bukkan elő.⁶⁵ A „*Miként Urunk Jesus meg-fogását a Szűz Máriának hirré vitték*” című 78. fejezetben olvasható ács jelenetnek pedig ismertek középkori, bizonyíthatóan a magyarországi latin írásbeli hagyományból (*Sermones Dominicales*, OSZK Cod. Lat. 279 jelzetű kódex) táplálkozó párhuzamai.⁶⁶ A párhuzamok, variánsok ilyen sokasága egyértelműen a háttérben meghúzódó erőteljes passió-irodalom meglétével magyarázható.⁶⁷ Ennek sodrába illeszkedett Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt munkássága. Ez utóbbi szerző húsvéti beszédeiben szintén megtalálhatóak a nagyszombati vigasztaló jelenet szövegvariánsai.⁶⁸ Természetesen az írásbeliséggel párhuzamosan meglévő, a szövegvariánsok elszaporodáshoz hozzájáruló szóbeli hagyományokról, devóciós színjátékainkról és a képi ábrázolásokról sem feledkezhetünk meg.⁶⁹

Az evangéliumok a szenvedéstörténetet nem tárgyalták olyan részletességgel, mint ahogy azt a hívők közössége megkívánta. Az apokrifek ugyan viszonylag bőven kiegészítették Jézus fiatal korának ismeretlen epizódjait, a passió története azonban ezekben is szűkszavú maradt. Ezért már nagyon korán megfigyelhető a lelkeségi irodalomban az érzelmi azonosulást, a fájdalmas szenvedéssel, gyászba borult női lélekkel való együttérzést lehetővé tevő passió történet mozzanatainak elmélkedésekben, prédikációkban való feldolgozása.

A Krisztussal és Máriával történő érzelmi azonosulás jegyében e művek szerzői arra törekedtek, hogy minden apró részletet megjelenítsenek. Akár gyakran ma már túlzónak tűnő realitással, hiszen a hívőket elsődlegesen Krisztus emberi oldala érdekelte, ennek eseményeit, érzelmeit tudta saját maga életére vonatkoztatni.⁷⁰ A passióban is ezt keresték, hogy ezáltal saját földi életüknek szenvedéseiben vigaszt találjanak. Az ártatlan Jézus szenvedésének és halálának ábrázolása ugyanakkor a legnagyobb vétkest is bűnbánatra és alázatra indította, ahogy azt előszavában a célkitűzései között a szerzőnő is megfogalmazta. „*De igen különböz ezen makula nélkül való Tükör, a' világ hivságos tüköreitől; mert azok kevélységre, hivságos gyönyörüségre indittyák, ez pedig alázatosságra, és a' Krisztus kinnyainak siralmára gerjeszti, azok örök veszedelemre vetik, ez pedig örökéletre vezérli a' belé nézőket.*”⁷¹ Ez a compassióra való törekvés, a szubjektív együttérzés vágya örök keresztény gondolat, az erre való nyitottságot Nyugaton a gótika szelleme fejlesztette ki.⁷² A keresztes háborúk hatására, főleg Szent Bernát és Szent Ferenc kezdeményezésére Krisztus kínszenvedésének a tisztelete különösen hangsúlyossá vált, gazdag vál-

tozatokat teremtve egészen a barokk korig bezárólag a lelkiségi irodalomban.⁷³ Ennek a compassióra építő spirituális irodalomnak, amelyben a szenvedő, gyötrődő és könyörgő „emberistennel” találkozhat a hívő ember,⁷⁴ a klarissza kolostor lelkiségi hagyományaiban is központi szerepe volt. Így Újfalusi Judit sem érezhette teljesnek munkáját ezek nélkül a saját szerzetesi közösségében mélyen megélt, naponta felidézett, elolvasott és átélmélkedett epizódok nélkül.⁷⁵

Szintén Újfalusi Judit olvasottságát igazolja a szenvedéstörténet eseményei után beillesztett négy fejezet (119-123. fejezet). Ezek egyike sem található meg Cochem művében. Kovács Eszter és Lauf Judit összehasonlító vizsgálatai alapján tudjuk, hogy ezek eredete a Nikodémus evangéliumban gyökerezik, amely a középkorban nagyon elterjedt és népszerű apokrif szöveg volt. Az eredetileg a második században görögül megírt evangélium egyes részei magyar nyelvemlékeink közül csak az Érsekújvári kódexben fordulnak elő, abban a húsvéti prédikációban, amely közvetlenül a devóciós passió után következik, címe: „*Húsvétnek szentséges innepéről való prédikáció*”.⁷⁶ Tímár Kálmán ezzel kapcsolatban már korábban azonosította, hogy ez gyakorlatilag a Nikodémus evangélium kivonata.⁷⁷ Feljebb már utaltunk rá, hogy a klarissza apáca kiválóan ismerte, többször olvashatta az Érsekújvári kódexet. Ez magyarázhatja a Lencinus és Garinus Jézus feltámadásáról írott tanúságtévő levelének szoros szövegegyezéseit, illetve további szófordulatok, szószerkezetek egyezését az Érsekújvári kódex és a Makula között. A szövegek közötti nagyszámú eltérés alapján mégis azt feltételezhetjük, hogy Újfalusi Judit nem a náluk őrzött kódex szövegéből indult ki, hanem a Nikodémus evangélium egy eddig még nem azonosított teljesebb változatából. A Nikodémus evangéliumának az Érsekújvári kódexben olvasható részletei is jelzik, hogy a magyar írásbeli és szóbeli hagyományban jelen volt az apokrif evangélium. Kortárs cseh fordítását is ismerjük, ezzel a változattal szintén számos egyezést mutat a *Makula* szövege. Ez szintén megfordulhatott az apáca kezében.⁷⁸

Az ismeretlen Nikodémus evangélium mellett az összehasonlító filológiai elemzések egy további Pszeudó-Bonaventúra forrás meglétét is feltételezik. Ez alapján egészíthette ki a szerzőnő az 52. fejezetben olvasható Krisztus megkísértéséről szóló események záró jelenetét, az 57. fejezetben található virágvasárnapi bevonuláshoz kapcsolódó betániai megkenés történetet, továbbá a 60-64. fejezetekben Jézus elárulásának, édesanyjával való találkozásának és búcsúzkodásának, az utolsó vacsorának, a lábmosásnak és a Getszemáni kertben történeteknek az epizódjait.⁷⁹

Végül a kisebb, egy-egy mondatos betoldásokról kell szólnunk. Néhány helyen megfigyelhető, hogy Szent Gertrúdtól vagy Mechtildtől, Kempis Tamástól vett idézettel egészítette ki az eredeti műben olvasható fohászokat, elmélkedéseket. Erre maga is felhívta a figyelmet: „*De jónak itilem azt is ide tennem, kit egyszer Krisztus Szt. Mechtildisnek mondott.*”⁸⁰ Arra is akad példa – ahogy arra elemzésében Kovács Eszter rámutat – hogy egy idézet Martin von Cochem által meg nem nevezett forrását (Szent Bernát) azonosította, vagy a cseh szövegben hiányzó neveket adott meg. Így például a főpap szolgálojának nevét (Malcus), a Jézusnak kendőt nyújtó asszony nevét (Veronika), és a fia elfogásáról hírt adó látnok (Szent Anzelm) nevét.⁸¹

Ezek az átalakítások és közbeékelések bizonyítékai Újfalusi Judit széleskörű olvasottságának és annak a kifinomult stílusérzéknek, amellyel ezt a sok forrásból táplálkozó hagyományanyagot saját elképzelésének megfelelően egy egységes egészé formálta.

A MAKULA KIADÁSAI

Újfalusi Judit tehát saját, illetve szerzetesi közösségének lelkiségéhez igazította Cochem alkotását. A siker így sem maradt el. Az 1712-es első kiadás után 1913-ig 25 újabb kiadást ismerünk. Ezek alapján talán kijelenthetjük, hogy a *Makula* a magyar lelkiségi irodalom egyik legsikeresebb népkönyve lett.

Első kiadásai (1712, 1722, 1746, 1765) a klarissza szerzetesnő kolostorának városában, a kor leghíresebb és legmodernebb hazai nyomdájában, a nagyszombati jezsuita nyomdában a „*Jézus Társasága Akadémiája böltüivel*” készültek. Egyházi jóváhagyás nem található bennük, csak a címben egy utalás a rendi előjárók engedélyére („*melly Superiorok Engedelméből*”), amelyre a mű előszavában is utal a szerző. Ez valószínűsíti, hogy elsősorban rendtársainak, illetve Klára néniének szánta munkáját, nem pedig a nagyközönség számára. Cochem neve még utalás szintjén sem jelenik meg a magyar fordításban, és a mű új, egyedi címet is kapott. Neve később sem került a címlapra. Emiatt azonban hosszú ideig rejtve maradt a szakmai és laikus nagyközönség előtt, hogy mi, illetve ki volt Újfalusi Judit elsődleges forrása. Sebestyén Gyula néprajzkutató, 1912-ben a pozsony-főréviek betlehemes, három-király és Heródes-játékairól megírta ugyan, hogy ezek magyar nyelvű vál-

tozatának szövegét a cseh Cochem páter evangéliumi történeteinek, Újfalusi Judit 1712-ben magyarra fordított műve alapján újították fel.⁸² Ez a tanulmány azonban nem keltett akkora figyelmet, hogy Cochem és Újfalusi művét a későbbi kutatások összekapcsolják egymással. Ötven év múltán, Vida Tivadar volt az első, aki 1967-es tanulmányában azonosította a magyar fordítás pontos cseh és német forrását.⁸³

A mű első kiadásainak – ezen belül is az 1712-es és 1722-es kiadásoknak – az a sajátossága, hogy ezekben még olvasható volt Újfalusi Judit neve, ami a későbbiek során eltűnt a címlapról. A második kiadástól a Berényi Klárához intézett előszó is kimaradt. Kisebb eltérések mutatkoznak még az illusztrációk tekintetében. Az első és második kiadás az iniciálékon és a fejezetek elején található fejléceken és díszlineákon kívül nem tartalmaz egyéb díszítést. Az 1746-os kiadástól kezdődően a belső címlap melletti oldalon F. L. Schmitner metsző acélmetszeteit láthatjuk: a feltámadt Krisztust, körben az angyali üdvözlést, a betlehemi jelenetet, a Golgotát, a feltámadást és Ádám kiűzetését a paradicsomból. Emellett ettől a kiadástól kezdődően díszesebbé váltak a fejezet kezdő iniciálék, valamint az első fejezet fejlécébe a Szentlelket és a négy evangélistát ábrázoló metszet került.

1780-tól kezdve (1780, 1790, 1792) Nagyszombat mellett a budai Egyetemi Nyomda neve is feltűnt, hiszen 1777-ben a nagyszombati nyomda Budára költözött. A kisebb változások mellett azonban egészen 1805-ig hűen követik az egyes kiadások Újfalusi Judit eredeti szövegét. Az 1805-ös kiadásról Szinnyi munkájában olvashatjuk, hogy azt Fejér György dolgozta át.⁸⁴ Mivel e kiadást nem sikerült felkutatnunk, csak erre az információra hagyatkozhatunk, hiszen az 1806-os kötet sem tartalmaz utalást erre. Az átdolgozás azonban egyértelmű. Az eredeti műbe számos új fejezet került: egy 67 fejezetből álló evangélium-harmónia *„Üdvözítőnknek, Jézus Krisztusnak élete, tanítása kínszenvedése és halála, amint azokat a négy Evangyelisták előnkbe adgyák”* címmel, egy 28 fejezetből álló *„Apostolok Cselekedetei”* című egység, valamint az eredeti fejezetek közé *„Krisztus Urunknak bővebb megösmertetéséről és prédikállásáról”* szóló, az 1806-os kiadásban 50-es számmal jelzett fejezet, és egy Máté evangéliumán alapuló *„Azokról, amik Krisztus Urunknak temetése után történtek”* című, az 1806-os kiadásban 104-es számmal jelzett fejezet. Ez utóbbi, új fejezetek esetében mindegyik feltűnteti Fejér György a vonatkozó evangéliumi és szentírási helyeket, jelezve, hogy leginkább ezekre támaszkodott megírásukkor. A betoldások mellett azonban elhagyott számos, a középkori misztikusok látomásain, apokrif evangéliumokon és legendákon alapuló részt. Így elmaradtak az 1712-es mű következő fejezetei: *Miként*

látogatták meg a' Szűz Máriát az atyafiai Betlehembe (34. fejezet), Micsoda csudák történtek az úton, és Egyiptomban (37. fejezet), Zakariás, Erzsébet, Simeon, és Joachim szent halálokrúl (40. fejezet), Miként Jézus Urunk a maga ábrázattját ruhára kinyomta, és a Siriai Királynak elküldte (51. fejezet), Krisztus temetésének történetéből, a József elfogásáról szóló epizód (107. fejezet), valamint a Jézus koronázásáról, és az utána lévő időkről szóló részek (118-124. fejezet). Az 1712-es kiadás 74. fejezetéből (*Miként Urunk Jézus Annáshoz vitetett*) elmaradt Jézus Czedron patakban való csúfolásának jelenete, valamint a Krisztus kikötőzésére szolgáló fához, és Veronika kendőjéhez tett kiegészítések.⁸⁵ A 78. fejezetben olvasható a Názáreti Jézusnak keresztet készítő ács rövid története, ezt szintén elhagyta Fejér György. A Friedrich Speetől átemelt, elveszett juhocskáját sirató ifjú pásztor és zarándok legendája (115. fejezet)⁸⁶ szintén kimaradt, helyette egy rövid példázatot emelt be az átdolgozó pap egy gazdag úrról, akinek elveszett báránkját szeretett fia keresi meg. A Mária életének végét tárgyaló részeket szintén jócskán lerövidítette (125-127. fejezet) és az utolsó két fejezet (*Mint lőtt vége a' Szűz Mária életének, Szűz Maria Mennybevitelirül, és Koronázattjárul* 128-129. fejezet) helyett két tartalmában hasonló, ám szövegében eltérő részt épített be *Miként kívánczozott a szűz Mária e világból szent fiához átköltözni és Szűz Máriának haláláról és mennybemeneteléről* címmel, 116-117-es fejezet számozással. Jóllehet, az evangéliumi hagyományokhoz való közelítésre törekvés egyértelmű, a szenvedéstörténet epizódjait kevésbé érintette az átdolgozás.

Nem ismert, hogy ez a modernizált változat miként jött létre, saját ötlet nyomán, esetleg más, külföldi minták alapján. A cseh fordítás hatástörténetének vizsgálata azonban rámutatott arra, hogy több lépcsőben ugyan, de ott is hasonlóan racionalizálódott a mű.

Az 1805-ös kiadást követően (1806, 1840, 1846, 1850, 1863, 1872, 1885) lényegi tartalmi változtatás már nem történt a műben. 1840-ben új belső címlapot kapott, amely az iniciálék és fejezetek elején lévő díszítő illusztrációk változásával is járt.⁸⁷ Az egymást követő példányok kiadását, nyomtatását 1893-ig még a Magyar Királyi Egyetemi Nyomda végezte, innentől kezdve (1893, 1897, 1903, 1904, 1909) az egyszerűbb, kevésbé olvasott olvasóközönség számára dolgozó, főleg ponyvafüzeteket kibocsátó Rózsa Kálmán és neje jelentette meg a Makula újabb kiadásait.⁸⁸ A címlapra ekkor újra felkerült a fordító neve: „*Magyar nyelven szerkesztette a szűz szent Klára szerzetében lévő Ujjalui Ujjalusy Judith*” formában és első alkalommal szerepelt rajta az „*Egyházmegyei hatóság jóváhagyásával*” felirat.

A kötet jázsági népszerűségét mutatja, hogy e kiadásokkal párhuzamosan, négy Jászberényben kiadott példányt is ismerünk (1902, 1909, 1912, 1913). Az 1902-es kiadás címlap leírása szerint „*A jász és kun hitbuzgó róm. kath. hívek gyűjtése és kívánsátára kinyomtatott*” Kubicza János könyvnyomdájában. A későbbiek ugyanitt, szintén a jász és kun hívek kívánságára és gyűjtéseiből Balázs Ferenc, illetve Pesti Péter Könyvnyomdájában készültek „*A legrégebbi kéziratok alapján összeállított Makula nélkül való szent Tükör, mely a boldogságos szűz Mária és szent József életét és halálát, valamint a mi Urunk Jézus Krisztusnak szent életét, keserves kinszenvedését és csodálatos halálát ismerteti*”. címmel. A címlap tanúsága szerint a könyv nem került kereskedelmi forgalomba, a kiadónál lehetett megrendelni. E kötetek érdekessége, hogy kizárólag az átdolgozás előtti, eredeti mű 128 törzsfjezetét tartalmazták, tehát a később betoldott részeket, az evangélium harmóniát és Apostolok Cselekedetét nem. Ezek alapján biztosak lehetünk abban, hogy az utánnymás alapját képező kiadás valamely, 1805 előtti példány volt. Mindez bizonyítja, hogy a régi, újításokat nem tartalmazó kiadások mélyen beleivódhattak a köztudatba, továbbörökítve ezáltal évszázadok hagyományanyagát. Az is látható, hogy a fővárostól távolodva egyre közelebb került a mű a falu világához és így a *Makula* a parasztság kezén vált minden addiginál kedveltebb olvasmánnyá.⁸⁹

A kiadások sorában további két magyar vonatkozású kötetről kell még szólnunk. Az első egy magyar nyelvű, örmény átírásban készült 828 oldalas kézirat, amely Szépvíz (Frumoasa)⁹⁰ örmény könyvállományában található. A kézirat örményül alfabetizált, ám magyar nyelvű. Feltehetőleg a magyarul beszélő lelkipásztornak, értelmiségieknek, híveknek készülhetett. Készítési helye, és készítője ismeretlen, ami biztosan tudható az az, hogy egy kéz másolta a Makula 1765-ös, tehát negyedik kiadása alapján. Legfőbb különlegessége, hogy ez az egyetlen olyan mű, amely magyar nyelvű szöveget örmény átírásban közöl.⁹¹

Végül egy 1896-ban, majd néhány évvel később újra kiadott Cochem-féle Krisztus életrajz átdolgozásra kell még felhívunk a figyelmet. A kötetet Schmiedt Ferenc⁹² jegyezte „*Jézus, Mária, József: életünkben segítségünk, halálunkban vigaszunk: lelki házikincstár a keresztény katolikus hívők lelki épülésére*.” címmel. A cím folytatásából kiderül, hogy a mű „*Cochem M. kapuczinus atya „Jézus élete*” című művének átdolgozása. Az 1896-os példányt Szinnyei József brünnei kiadásának jelzi, a későbbi, évszám nélküli a „*Lelki házikincstár*” kiadóhivatalában jelent meg Budapesten.⁹³

Az elvégzett összehasonlítások alapján egyértelmű, hogy Schmiedt Ferenc római katolikus lelkész és hittanár munkája nem egy saját, szabad átdolgozás, hanem egy 1890 körül, Münchenben ugyanezen a címen megjelent mű fordítása.⁹⁴ A könyv a nagy életrajz összefoglalása 954 oldalon, a kor nyelvén és stílusában megfogalmazva, 761 fekete-fehér, és 32 egész lapos színes illusztrációval ellátva. A reprezentatív kiadás Krisztus életrajzát Mária, majd Jézus fogantatásával kezdi, majd az eredeti művet követve, egészen Jézus haláláig és limbusba való leereszkedéséig tárgyalja azt. A világ keletkezéséről szóló bevezető fejezeteket és a végső dolgokról szóló záró részeket elhagyták az átdolgozás során. Az összeállító ismeretlen, sem a címoldal, sem a szakirodalom nem tartalmaz rá való utalást. Munkájában az események leírására szorítkozva lerövidíti, átírja, átfogalmazza az eredeti német szöveget. A Cochem műben található elmélkedéseket, imaszövegeket, kateketikai részeket szintén lerövidíti, néhol elhagyja. Mindemellett benne hagy számos legendát (például a Jézusnak levelet író edesszai Abgar legendáját) és magánkinyilatkoztatást (Gertrúdtól, Mechtildtől és Brigittától), amire a könyv elején olvasható 1888-as fuldai egyházi jóváhagyást adó püspök is utal: „ezeket benne hagytuk, tudva, amire már Cochem is utalt, hogy ezek hitelességét több pápa is elismerte, ugyanakkor további szavahihetőséget nem tulajdonítunk nekik, de tudjuk azt is, hogy ezek a hívőket megszólítják, és aszkétikus értékkel bírnak.”⁹⁵ Schmiedt Ferenc munkája, ennek a német műnek a fordításából született. Ugyan ő erre nem utal sem a címlapon, sem az előszóban, mégis, mind külleme, mind pedig a betűhív egybeesések és az illusztrációk teljes egyezése alapján ez egyértelműen kimondható.

Újfalusi Judithhoz hasonlóan Schmiedt Ferenc sem csak egy fordítást adott a magyar olvasók kezébe. Saját elképzelésének és lelkipásztori koncepciójának megfelelően formálta tovább a művet. A vonatkozó szentírási részekkel vezetett be minden fejezetet, és ezeket útmutatásokkal, elmélkedésekkel, magyarázatokkal egészítette ki, erősítve ezzel a mű kateketikai vonásait. A tanítás mellett, a szentírás értelmezése, a hétköznapi ember mindennapjaira való vonatkoztatása jelent meg fontos célkitűzésként munkájában, mintha homíliát vagy prédikációt adna az olvasók kezébe. Ez a törekvés a mű végéhez közeledve egyre erősebbé vált. Különösen a passió történeténél érzékelhető ez, ahol nagyon lerövidítette az eredeti német szöveget, és helyette elmélkedésekkel, tanításokkal, prédikáció részletekkel pótolta az elhagyásokat. A könyv további sajátossága, hogy Schmiedt számos kortárs költő és pap író munkáját, és régebbi szerzők Mária életrajzait szötte bele írásába.⁹⁶ Ebben egyfajta divat, korje-

lenség is visszatükröződik, ahogy arra Nagy Ilona rámutat: „Magyarországon a 20. század első felétől kezdve, ahogy a ponyvák az egyre inkább lemaradó vidékek kulturális téren egyre hátrányosabb helyzetű lakosainál (ott is elsősorban az öregeknél) rekednek meg, úgy jelennek meg a hitbuzgalmi irodalom alkotásai, sokkal szélesebb rétegekhez szólva, sokkal műveltebb közönséget feltételezve. Íróik rendszerint papok vagy apácák, akik a hívek (immár a műveltebb, és egyáltalán nem csak a falusi, hanem a polgári származású, iskolázott hívek) igényét elégítették ki”.⁹⁷ Emellett a korabeli polgári vallásosságban megragadható volt egyfajta, az egyházon belüli lelkiség megújítására irányuló biblikus spiritualitás. A prédikációk újra felfedezték a homíliát, jó lelki könyvek is készültek biblikus alapon.⁹⁸ Egész sor Jézus élete könyvet írtak ebben a korban, amelyekre igény mutatkozott. Erre utalnak a könyvek előszavában olvasható, a korszak vallásos életéről szóló lesújtó leírások, amely ellen az egyház jó eszköznek tartotta a lelki olvasmányokat, imakönyveket, elmélkedésgyűjteményeket, sajtótermékeket, imalapokat, imafüzeteket. Schmiedt Krisztus életrajza ebbe a sorba illeszkedik, bár hatásáról nem tudunk sokat. Terjedelme, mérete, súlya (10kg) okán valószínűleg nem tartozhatott a népszerű művek közé.

Tanulásként megállapíthatjuk, hogy a stílus racionalizálódásával, az érzelmi hangsúlyok háttérbe szorultak. Ahogy egyre közelebb került az evangéliumi hagyományokhoz az átdolgozás, annál kevésbé talált magának utat a szélesebb olvasóközönség, különösen pedig az egyszerű emberek körében. Körükben a barokk óta folyamatosan megvolt az igény az evangéliumban nem szereplő, az ő nyelvükön, az ő életükhöz igazított részletek iránt. Ez az érzelemre ható elbeszélői stílus fontos szerepet játszott a túlélésben, így annak eltűnése, eltávolította a művet a népi igényektől.

A MAKULA JELENLÉTE

A MAGYAR NÉPI VALLÁSOSÁGBAN

A társadalom széles rétegeiben, különösen a falvak egyszerű, a vallásosság népies megnyilvánulásaira nyitott lakossága körében változatlanul az Újfalusi-féle *Makula* maradt használatban. Erről Bálint Sándor is vallott Szeged-Alsóváros asszonyait bemutatva: „Az asszonynépet Alsóvároson is – mint szerte az országban, falun és

városon egyaránt – a máig virágzó olvasótársulat szervezte szinte autonóm vallási közösséggé. A közösség minden hónap harmadik vasárnapjának első, kora reggeli miséjét az élő és meghalt tagokért ajánlja föl. Utána a templom előtt történik a titokváltás. [...] Régebben, századunk elején össze is gyülekeztek az idősebbek, egy koszorúba tartozó szomszédasszonyok, akiknek estefelé a ház körül már nem volt dolguk, ama társuk hajlékában, ahol nyugodtan imádkozhattak, énekelhettek, valaki fölolvashatott főleg a »*Makula nélkül való Tükör*«-ból. Ez leginkább Mária-ünnepek vigíliáján, továbbá szombati napokon történt. Ilyenkor fehér kötetnyt kötöttek maguk elé és fehér kendőt a fejükre. A tisztaszobában meggyújtották a Boldogasszony tiszteletére a szombati mécset is. A dolgozó, elfoglalt család örült, szinte áldásnak tartotta, ha volt egy állandóan templomba járó, imádkozgató öreg tagja, aki mondogatta is: én már csak így tudok segíteni.⁹⁹

Számos adat igazolja, hogy a *Makulát* előszeretettel olvasták a Felvidéken, Palócföldön és a Jászságban, de az ország minden területére eljutott.¹⁰⁰ Adatunk van arról is, hogy „egy bukovinai székel családban a Szent-Anna tisztelet kisugárzásaként az egyik leánygyermek azért kapta az Isméria nevet, mert a Makula nélkül való tükör című barokk népkönyvben olvasták, hogy Szent Anna testvére Isméria (Zsófia) volt”.¹⁰¹ Mindezek az olvasástörténeti adalékok rámutatnak, hogy a *Tükör* a múlt század végétől szinte kizárólag paraszti olvasmánnyá vált. Ahogy Limbacher Gábor írja: „Egyes kötetei kézzől kézre jártak, és a Szűzanya iránti szeretetet táplálták. Ezt olvashatjuk ki a balassagyarmati palóc múzeum Karancsságból gyűjtött kötetének kéziratos bejegyzéséből: »Szerelmes! Szép = Szűz! Máriám! Édes anyám!! / Hálát adok, ate Szent fölségednek hogy. ezen könyvecskét = / én is olvashatam!! = Könyörgöm Szencséges anya Hogy ami tanulságott / merittem belőle, az mindig lelki szemeim előtt lebegjenek. / Szűz Mária égi királyné enged, hogy egykor én is színről-színre / láthasalak Isten trónja körül.!!! = Üdvözlég Maria égi Királyné / Üdvözlég édes anya Tengernek tündöklő / csillaga. / Köszönök hálát – e könyv tulajdonosának is / Csonka Kálmán. Karancsság. / 1914. I/24. én.«¹⁰²

Olvasóira éppen ezek miatt a „tanulságok” miatt tudott nagy hatással lenni a *Makula*. Hiszen az egyszerű, paraszti környezetben és közegben élő mélyen vallásos ember folyamatosan kereste a Transzcendenssel való közelséget. A természettel szorosan együtt élve, nap mint nap megtapasztalta a földi lét szűkre szabott kereteit. Így folyamatosan törekedett arra, hogy valamiképp felülemelkedjen ezen a megfogható, fizikai világon.¹⁰³ A folyamatos együttérzés, és utánpótlás révén – melyhez a

Makula minden részletre kiterjedő leírásai nagyban hozzásegítették – Máriát saját anyjaként szerette, Jézushoz pedig jegyesként, szerelmesként, vagy épp fiaként fordult. Az isteni személyeket földi lénynek kijáró érzelmi telítettséggel vette körbe, és ez adott az egész hozzájuk kapcsolódó kultusznak valós hátteret.¹⁰⁴ A népi vallásosság tárgykörébe tartozó folklór szövegeket olvasva gyakran szembesülhetünk a mára már eltűnőfélben lévő hagyományos paraszti társadalom ilyenfajta, misztikához való „vonzódásával”. Ez elsősorban a Máriával és Jézussal való bizalmas együttélésben volt megragadható. Őket a mindennapi élet kereteibe helyezte, és egy meleg, közvetlen valóságként felfogott kapcsolatot alakított ki velük. Ezáltal váltak megérthetővé, megközelíthetővé és így kapcsolódott egybe bennük az emberi és emberfeletti, földi és mennyei.¹⁰⁵ E sajátos kapcsolatnak legfőbb forrásai és közvetítő eszközei a különféle ima-, ének-, és elmélkedés szövegek voltak. Az ünnepek és kultuszgyakorlatok mellett ezekben, illetve ezek segítségével juttatta kifejezésre a hívó ember a Transzcendenshez való kötődését.

E források között a *Makulának* tagadhatatlanul kiemelkedő volt a szerepe. A Cochem által tudatosan választott új stílus, melynek jellemvonásait Újfalusi munkájában is felfedezhetjük, szintén nagymértékben elősegítette a könyv olvasását. Az egyszerűen, ugyanakkor bőbeszédűen és érzelem gazdagon ábrázolt történetek, amelyekben minden láthatóvá vált (az alak, a forma, a táj, az évszak, az időjárás, és mindennek pontos méretezése) lehetőséget teremtettek az átélésre, az együtt-szenvedésre, a szenvedő vigasztalására. A részletes és belehelyezkedő leírás által megvalósulhatott az értelmi észlelés fikciója, ami szükségtelessé tette az absztrakt fogalmak használatát, az elvont erkölcsi okfejtések beépítését. A történet átérzése, megértése, elképzelése által így az olvasó maga vonhatta le az olvasottak erkölcsi tanulságait.¹⁰⁶ Ezt a fajta imaginációt erősítette, hogy a szerző gyakran a természetet is lélekkel ruházta fel, az emberi szív és lélek történéseit társítva hozzájuk, szinte misztikus élményben részesítve az embert.¹⁰⁷ A múltbéli események jelenbe helyezése párbeszédek, az olvasóhoz intézett gyakori kérdések, felszólítások segítségével, ugyancsak segítette a történetek ismételt átélését. Nem ismeretlen eljárás ez, a régi ferences meditációs technika a *compositio*, azaz a bibliai jelenetbe való belehelyezkedésnek a módszere. Általa vált lehetővé, hogy az olvasó Istennel való személyes találkozása és compassiója megvalósuljon.¹⁰⁸ Ez az igény nagyon erősen jelen volt a népi vallásosságban, így a népszerűség okát leginkább ezekben a stíláriis sajátosságokban kell keresnünk.

Ha a konkrét hatásokat kívánjuk vizsgálni, elsőként mindenképpen a népi színjátszás köréből hozott példákat kell említenünk. Már az eredeti német mű recepciótörténetének vizsgálata rámutatott arra, milyen szoros kapcsolat állt fenn Cochem műve és a nagy népszerűségnek örvendő, középkori eredetű passiójátékok, valamint és különféle devóciós színjátékok között. Feltételezhetően maguk a dramatizált formában színre vitt, Jézus életét bemutató színjátékok is hatással voltak Cochem munkájára. A későbbiekben ez a hatás visszafelé is működött, azaz gyakran a mű elbeszélései nyomán újultak meg a barokkban és később a népies passiók.¹⁰⁹

A hazai vallásos témájú dramatikus játékokat vizsgálva (passió-, feltámadás-, úrnapi-, betlehemes-, három-király, heródes-játék) hasonló megállapításokat tehetünk.¹¹⁰ Már a 14-15. századtól vannak adataink arra, hogy főképpen az észak-magyarországi német nyelvű városi polgárság, illetve a ferences és domonkos szerzetesközösség tagjai adtak elő vallásos játékokat. Arról is tudunk, hogy a német lakosság körében a 14-15. században számos vallásos társulat keletkezett, melyek feladatköréhez hozzá tartozott az Úrnapi körmenetek és az ezzel kapcsolatos játékok, így az úrnapi játék részét képező passió-játék rendezése.¹¹¹ A fellendülő oktatásnak és iskolaalapításoknak köszönhetően a 17-18. században is népszerűek maradtak ezek az előadások. Számos adatunk van a különböző szerzetesrendekhez tartozó iskolákban játszott misztériumdrámákról: a kolozsvári unitárius gimnáziumból 1669-ből, a szegedi piaristáktól 1744-ből. Források igazolják azt is, hogy a jezsuiták kisebb nagypénteki játékokat adtak elő a körmenetekhez kapcsolódóan, így Sopronban 1664-ben, Besztercebányán 1677-ben, Nagyszombatban 1627-ben és Pozsonyban 1729-ben vannak erről feljegyzéseink.¹¹²

A legteljesebb adatokkal a csíksomlyói ferencesek iskoladrámáiról rendelkezünk.¹¹³ Az itteni ferences gimnázium diákjai 1721 és 1787 között majdnem minden esztendő nagypéntekén, illetve más ünnepnapokon különféle misztériumdrámákat mutattak be a Sárlos Boldogasszony templomában. Ezek között 42 passiójáték is szerepelt. A szorgos diákoknak és a rendi előjáróknak köszönhetően e játékok szöveggönyveit pontosan rögzítették és a történelem viharai ellenére ezek meg is maradtak az utókor számára.¹¹⁴ Így tudjuk, hogy a misztériumdrámák egyes motívumai esetében (égi pör jelenete, arma Christi motívum – 69. fejezet; a tanúk kihallgatása főpap udvarában – 75. fejezet; a szenvedéstörténet számadatai – 70. 90. 94. fejezet) ténylegesen is felmerülhet a Makula forrásként való használata.¹¹⁵ Ezek a csíksomlyói misztériumjátás legősibb és legértelmesebb jelenetei voltak,

II. József tiltó rendelkezése után azonban ezeket a színjátékokat már nem adták többet elő.¹¹⁶

A 19-20. századra nem csak a szerzetesi iskolák repertoárjáról tűntek el a passió előadások, hanem a városi polgárság nagy előadásai is megszűntek. Ekkor bukkantak fel a katolikus vidékek falvaiban (Mikófalva, Budaörs, Felsőbánya, Pozsony-Főrév) a hasonló dramatizált vallásos játékok, mind német, mind pedig magyar nyelven, többnyire már csak a karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódóan.¹¹⁷ A magyar nyelvű változatok esetében Sebestyén Gyula 1912-es cikkében Újfalusi Judit munkáját egyértelmű forrásként nevezte meg. Feltételezésünk szerint a német forgatókönyv magyarosításában szintén fontos szerepe lehetett Újfalusi művének. A tanulmányban arról is beszámol a néprajzkutató, hogy 1911-ben a Néprajzi Társaság két népi színjátszó társaságot hívott meg Budapestre, hogy bemutassák az Uránia Tudományos Színház színpadán a középkori eredetű nagy sorozatos misztérium játékaikat. Az egyik előadó csoportban a felsőbányai magyar aranybányászok voltak, ők Ádám Éva, azaz Paradicsomjátékot adtak elő magyarul, a másik csoportban a németajkú pozsony-főréviek szerepeltek három királyok-, Heródes-, Paradicsom-játékukkal, valamint egy húshagyó keddi bohózzal. Ezeket csak németül adták elő, mert ahogy arra már utaltunk, ezeknek a játékoknak a szövege, az egyébként jól ismert *Makula* alapján íródott, így abban olvasható volt.¹¹⁸ Az ország két szegletéről származó amatőr színjátszó csoport meghívásának legfőbb indoka az értékmentés volt, hiszen már akkor érzékelhető volt, hogy az „alakoskodó játékok több százados emlékei már pusztulófélben vannak”. Mindennek ellenére még az 1940-es évek végi tiltó rendelkezésekig élő gyakorlatként beszélhetünk e játékokról. Ezek *Makulával* való kapcsolata azonban ekkor már aligha volt kimutatható.

Jézus születése és szenvedéstörténete mellett Mária eljegyzéséhez kapcsolódóan rendelkezünk konkrét adatokkal arról, hogy az ehhez kötődő paraliturgikus gyakorlatok forrása a *Makula nélkül való tükör*.¹¹⁹ Mária és József eljegyzésének az ünnepe (január 23.) sosem került az egyetemes egyház általánosan elterjedt ünnepeinek sorába. Az ez iránti igény mégis megragadható a szórványosan gyűjtött néprajzi adatok és a 20. század utolsó harmadából származó gyűjtések alapján. Az egyházi év körén belül egy olyan alkalmat jelöl ki, amely szakrális síkon képez átmenetet a karácsonyi ünnepkör és a farsang között, illetve a valláson belül kielégíti a farsangi vigalom iránti emberi igényt.¹²⁰ A mennyei eljegyzésre való megemlékezés „gyakorlata egybeszővődött a kánai menyegző ünnepével”¹²¹, amelyet szintén az évnek ebben

az időszakában – a vízkereszt utáni második vasárnap – ünnepelt a néphagyomány. Manga János az 1940-es években, a Heves megyei Pásztóról jegyezte fel e két egybefonódó, a farsangi vigalomhoz szorosan kapcsolódó paraliturgikus alkalomról a következőket: „Mindkét szokást Király Imre, a környékbeli megyékben is jól ismert búcsújáró ember honosította meg s az ő házában is tartották. Leginkább leányok, menyecskék és asszonyok voltak jelen. Szűz Mária menyegzője előtt Király Imre a szobában oltárt állított fel, azon elhelyezték a Lourdes-i Szűz Mária és Szent József szobrát. Szűz Máriát felöltöztették menyasszonynak: fejére koszorút tettek és fehér ruhájára világoskék övet kötöttek. Az asszonyok már előre gyújtottak gyertyára, amiket a szobrok mellett meggyújtottak. Este 7 órakor kezdték, amikor estére harangoztak. A jelenlévők padokon, székeken ültek, Király Imre és az előimádkozó asszony, Tari Ferencné pedig az oltár előtt térdeltek a bekezdő ének és az Úrangyala alatt. A bekezdő éneket Tari Ferencné énekelte elő soronként, a többiek pedig utána énekeltek. [...] Az ének után elmondták az Úrangyalát, felolvasták a Makula nélkül való tükröből Mária menyegzőjéről szóló részt, majd imádkoztak és énekeltek.”¹²² Limbacher Gábor kutatásai alapján tudjuk, hogy a szokás Hevesben, Nógrádban és Pest megyében egészen a 20. század utolsó harmadáig élő maradt. Legfőbb forrásként ő szintén a *Makula nélkül való tükröt* említi.¹²³

Mária életútjának további állomásaihoz (édesanyja, Szent Anna és annak családfája, születése, szépsége, neve, angyalok általi etetése, fájdalmai, elszenderülése, mennybemenetele) és ezek ünnepnapjaihoz kötődő népi áhítat gyakorlatban, valamint az ezekhez kapcsolódó ima- és énekszövegekben szintén folyamatosan felbukkan a „Makula öröksége”. Ahogy Bálint Sándor írja Nagyboldogasszony ünneplése kapcsán: „[...] a Makula nélkül való tükrő legszebb, legjellegzetesebb, legvonzóbb hatású lapjai ezek: apokrif evangéliumok és középkori legendák, látomások és teológiai vélekedések a divina dulcedo ígázatában ötvöződnek benne kerek, költői egésszé, tükrözvén a barokk szuggesztív képszerűségét, emberismeretét. Átmentik a középkori hagyományt, és előkészítik a népi kultusz ősi virágzását, hiszen a könyv a jámbor falusi tekintélyének a felvilágosodás, jozefinista papi racionalizmus mit sem ártott. [...] két évszázadon át a legnépszerűbb katolikus népkönyv, licenciátusoknak, búcsúvezető szentembereknek, olvasni szerető jámbor asszonyoknak egyik legkedvesebb, legépületesebb olvasmánya.”¹²⁴

Az egyik leghíresebb szentember, búcsúvezető és egyik legismertebb vallásos ponyvaírónk, Varga Lajos olvasmányai között is minden bizonnyal kitüntetett he-

lyen szerepelt a *Tükör*, melyet számtalan ponyvája mellett híres Verses Szentírása igazol. Versbe foglalt Szentírása 1899-ben jelent meg az Egri Nyomda kiadásában, majd ezt további negyven kiadás követte egészen 1932-ig.¹²⁵ A több mint hatszáz oldalas munka páros rímű, tizenkettes sorain szinte a teljes Szentírás olvasható, apokrif legendákkal, azok folklorizálódott változataival kiegészülve.¹²⁶ Magáról a szerzőről és munkája forrásáról keveset tudunk, de többek kutatásai rámutattak már, hogy a *Makulá*-t biztosan használta. Ahogy azt az egyes kiadások számbavételekor bemutattuk, a Jászságban nagyon erősen élt a *Szent Tükör* hagyománya. A hívek összefogásával, anyagi hozzájárulásukkal több kiadása is megjelent, melyek ráadásul az archaikusabb, eredeti szöveget vették alapul. Így tehát biztosra vehetjük, hogy Varga Lajos jól ismerte és használta. Ezt mutatják a Verses Szentírás Mária születéséről, nevééről, szépségéről, templomi bemutatásáról és életéről olvasható részek¹²⁷, a Szent Család egyiptomi meneküléséről szóló legendai epizódok (a szolgáltra kész pálmafa története, a vadállatok hódolása Krisztus előtt, a Mária útján nyíló rózsák, Mária elrejtőzése a fügefában, az istenszobrok leomlása, az egyiptomi balzsamkert és gondozása, a Szűz Anya kútja, Mária jegygyűrűje),¹²⁸ az edesszai Abgar király legendájának meglete¹²⁹ és a szenvedéstörténet égi pör jelenete.¹³⁰

Míg a Verses Szentírás esetében bizonyos epizódok részleteinek pontos egyezéséből, sorrendiségéből következtethetünk a *Makula* forrásként való használatára,¹³¹ addig a szájhagyományban és ponyvanyomtatványainkon fennmaradt ének- és imaszövegeink esetében ez kevésbé mondható el. Ugyanitt említhetjük archaikus imáinkat is. Bennük az áthagyományozódás nem követhető egyértelműen nyomon, de a recepciótörténet bemutatásakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül e műfajokat. Ezek segítségével őrizte meg a magyar népi vallásosság a közelmúltig a kora kereszténység koráig visszavezető apokrif és középkori hagyományok számos elemét. Például a szenvedéstörténet evangéliumi szövegeken túlmutató epizódjait és motívumait. A *Makula* szerepe ebben a folyamatban kulcsfontosságú lehetett, hiszen – nyilvánvalóan nem egyedüli közvetítőként – ébren tartotta és tovább táplálta ennek a hagyományanyagnak a fennmaradását.¹³² E hagyomány terjesztésében és ébren tartásában minden bizonnyal szerepet játszott a szóbeliség és az ehhez kapcsolódó műfajok konzerváló ereje és folklorizációban betöltött szerepe. Ennek szép példája Kelemen Didák minorita *Buza fejek* című kötetében megjelent 1729-es Nagypéntekre való prédikációja. A prédikáció legfőbb forrása szintén a *Makula nélkül való tükör* volt, amelyet a szó szerinti átvételek egész sora bizonyít.¹³³

Ma már szintén nehezen megválaszolható, miként hatott, illetve hathatott-e Újfalusi Judit szövege Jézus és Mária életének ikonográfiai megjelenítésére. A mindezt láthatóvá tevő leírások azonban azt sejtetik, a képi ábrázolások megformálásában Cochem Krisztus életrajza, illetve a *Makula* is forrásul szolgálhatott. A barokk vallásos ábrázolásainak kultusztörténetéről írva Szilárdfy Zoltán is megerősíti ezt a feltételezést: „E művek a barokk ikonográfia irodalmi forrásainak tekinthetők.”¹³⁴ A művészettörténész emellett rámutat archaikus imaszövegeink minduntalan ismétlődő drámai szóképeinek vizuális párhuzamaira: „Az archaikus szent szövegek kapcsolata a szakrális művészettel, s az imádságok összefüggése a középkor és a barokk századok számos ikonográfiai típusával, amelyek szinte illusztrálják a költői anyagot, s együttsszemlélésük kölcsönhatásában korunk kultuszát, lelkiségét dokumentálják.”¹³⁵ Ugyanezt tapasztaljuk Újfalusi Judit művének olvasása közben. A Mária eljegyzéséről írott részben például arról olvashatunk, hogy „Micsodás volt legyen pedig az ő menyegzős ruhája. [...] Vala pedig az ő fején igen drága korona, és abban hét drága kő vala helyeztetve, a' haja le-eresztve, és ecselve vala, a szoknyája drága vontarany, a palástya ég színű selyem vala.”¹³⁶ A leírás kapcsán a kegyesobrok öltöztetésének gyakorlata juthat eszünkbe. Tovább lépve a betlehemi jelenetet, a kínszenvedés alvó gyermek Jézust, a búsuló, a megostorozott, a megsebzett, a tövissel koronázott, az oszlophoz láncolt, a ruháit kereső Jézus alakját, az arma Christi bemutatásának jelenetét, Jézus pörét¹³⁷ és a szenvedéstörténet többi epizódját olvashatjuk. Közben pedig sorra jelennek meg szemünk előtt ezeknek az eseményeknek képi vagy szoborrá formált változatai, rámutatva a kép és szöveg közötti szoros kapcsolatra.¹³⁸ Sőt, a *Makula* drámai szóképei még a 21. században is alkalmasnak bizonyulnak arra, hogy szakrális művészetünk ikonográfiai programját alakítsák. Ez történt az oroszországi plébánia templom 2015. májusában felszentelt Szent József szoborcsoportja esetében is, amelynek alkotóját szintén Újfalusi Judit műve ihlette.¹³⁹

BEFEJEZÉSÜL

Az itt vázolt recepciótörténettel arra kívántunk rámutatni, milyen sajátos utat járt be a *Makula* a magas és a népi kultúra rétegei között. A korai apokrifok történeteit,

a középkor legkiválóbb misztikusainak, teológusainak tudását szintetizálta olyan sajátosan bravúros stiláris megfogalmazásban, hogy évszázadokig alkalmassá tette a művet a befogadásra. A több nyelven beszélő klarissza apácák, főrangú hölgyek, prédikáló lelkipásztorok és az egyszerű falusiak egyaránt vigaszt és erőforrást találtak benne. Történeteit, gazdag érzelmi telítettségét felhasználva saját életük részévé tették, hitük meghatározó forrásaként használták. E széles olvasói kör azonban nem pusztán befogadója volt e kétezer éves hagyományyagnak. Saját eszközeivel maga is alakította, formálta, tovább variálta azt, gondoskodva e hallatlan értékek megőrzéséről és fennmaradásáról.

¹ A Makula nélkül való tükörbe épített „bővítőmenyekről” Lauf Judit kutatásai adják a legteljesebb áttekintést: Lauf 2012.a 377-384.; Lauf 2012.b 234-255.; Lauf 2014. 218-236.

Cochem-féle Genovéva népkönyv elemei. Bővebben lásd: György 1929. 129-145. Ismerjük továbbá német nyelvű imakönyveinek hazai nyomdákban megjelent kiadásait is, melyek a haza németesség körében nagyon közkedveltek voltak. E könyvek a következők: *Der Große Baum-Garten* 1741, Buda; *Der große goldene Baumgarten* 1887, Budapest, Rózsa Kálmán és neje; *Das mittlere goldene Baumgarten* é.n., Pest, Bucsánszky; é.n., Preßburg, Bucsánszky; *Mittlerer Baumgarten* 1817, Ofen, Landerer; 1835, Buda, Gyurián és Bagó; é.n., Pest, Bucsánszky; 1875, Pest, Bucsánszky; 1895, Pest, Rózsa Kálmán és neje; *Goldener Himmel-Schlüssel* 1817, 1831, 1847, Pesth, Trattner; *Großer goldener Himmel-Schlüssel* 1853, 1855, 1860, é.n., 1873, Pesth, Bucsánszky; é.n. Pesth, Trattner; 1877, 1884, 1889, 1901, 1907, Budapest, Rózsa Kálmán és neje; 1893, é.n., 1914, Budapest, Steinbrener; *Der mittlere goldene Himmel-Schlüssel* 1820, 1827, 1841, é.n., Pesth, Trattner; 1834, Ofen, Landerer; 1839, é.n., Preßburg, Bucsánszky; 1843, Buda, Gyurián és Bagó; 1854, 1857, 1858, 1862, 1869, Pesth, Bucsánszky; 1889, Budapest, Bucsánszky; 1880, 1889, 1896, 1901 1903, 1907, Budapest, Rózsa Kálmán és neje; *Mittlerer Himmel-schlüssel* 1820, Pesth, Holtmann; 1860, é.n., Pest, Bucsánszky; *Kleiner Himmel-Schlüssel* 1847, Pesth, Trattner; 1853, Pesth. k.n. Ezekről az imakönyvekről és azok németesség körében való használatáról bővebben lásd: Lehmann 1975. 67-477.; Frauhammer 2013.a 8-11.; Frauhammer 2013.b 125-136.; Sós 2014. 54-118.

⁴ Gyenis 1968. 3.

⁵ Cochem munkásságának magyarországi hatástörténetéről lásd: Nagy 2001. 14-48.; Frauhammer 2012. 113-126.; Knapp 2014.

⁶ Gyenis 1968. 3.

⁷ Az OSZK Könyv- és Művelődéstörténeti Kutatások Osztályán vezetett példánynyilvántartás adatai alapján az első, 1712-s kiadás fellelhető még a Debreceni Egyetemi Könyvtárban, a Pozsonyi Egyetemi Könyvtárban, a nyitrai múzeumban (Diecézna knižnica), a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban (Muzeul Național Secuiesc), a horvátországi ivancsi kolostorban (Kloštar Ivanić), valamint Székesfehérvár, illetve Mór egy meg nevezett gyűjteményében. A nyilvántartás adatait ezúton köszönöm Szvorényi Róbertnek és Kovács Eszternek.

⁸ A possessorbejegyzés szövege: „Az 1715. Uj esztendői ajándéku nyuítva. Fr. Pordányi András Sz. Ferencz Atyánk Congregatiojanak dicséretére” . Pordányi András (1670 – 1730) ferences rendi szerzetes, a rend kiváló teológus tanára, sőt tartományfőnöke is volt. Szinnyei XI. 1906. 41-42.

⁹ Schwarz 1994. 20. Az új budai rendház avatásakor például az említett Pordányi Andrást hívták meg szónoklatot tartani. 2003. 23.

¹⁰ Monok 2007. 35.

¹¹ Monok 2007. 38. 21.

¹² Monok 2007. 38.

- ¹³ Ismert az Eszterházyak, elsősorban Eszterházy Pál (1635-1713) nádornak a Mária-kultusz fellendítését célzó tudatos törekvései és az ehhez a programhoz tartozó híres munkái: *Az egész világon lévő csudálatos boldogságos Szűz képeinek röviden föltett eredeti.* Nagyszombat 1690. Hasonmás kiadás Knapp Éva - Tüskés Gábor - Galavics Géza tanulmányával, Balassi Kiadó – MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest 1994.; *Az boldogságos Szűz Mária szombatja, azaz minden szombat napokra való áétatosságok.* Nagyszombat 1691. Hasonmás kiadás Szörényi László tanulmányával, Balassi Kiadó, Budapest, 1994.
- ¹⁴ Monok 2007. 38.
- ¹⁵ Claarwein és Matzenauer könyvjegyzékét lásd: Balázs-Keserű (szerk.) 2009. 254-255., 339-346.
- ¹⁶ Holl 1963. 289-326.
- ¹⁷ Az exemplumok a középkori prédikációkba szőtt rövid, a hitelesség erejével bíró, épületes történetek. MKL X. 2010. 806.
- ¹⁸ A postilla szoros értelemben egy szentírási szakasz vagy egész könyv prédikációs célú magyarázata. Tágabb értelemben prédikációgyűjtemény. MKL XI. 2006. 176.
- ¹⁹ Brückner 2000. 235-236.
- ²⁰ A könyvvásár felvirágoztatásában a Martin von Cochem munkásságára nagy hatást gyakorló, és szintén nagyon termékeny lelkiségi írónak, Valentin Leuchtnak volt különösen nagy szerepe. A pap több mint húsz évig (1597-1622) volt hivatalos császári megbízottja a vásárnak, ami miatt a katolikus könyvnyomtatási reformnak egyik meghatározó alakja lett. Brückner 1996. 992.
- ²¹ Kosch 1921-ben megjelent művének címében nevezi így Cochemet.
- ²² Kosch 1921. 16.
- ²³ Brückner 1992. 205.
- ²⁴ Signer 1963. 22-23.
- ²⁵ A *Das grosse Leben Christi* 1680-as kiadásának ajánlásából.
- ²⁶ Kosch 1921. 14-16.
- ²⁷ E munkák megjelenésük sorrendjében a következők: *Kinderlehr-Büchlein* (1666, Cölln, Friessen); *Gertrudenchbuch/Preces Gertrudiana* (1666, Coloniae); *Antoni-Büchlein* (1673, Cölln, Dehmen); *Novena S. Antoni/Neundinstätige Andacht* (1675, Baden, Baldinger); *Geistliches Kranken-büchlein* (1675, Mayntz, k.n.); *Infirmitais Humanae praesidium* (1676, Fancofurti, Bencard); *Das Leben Christi* (1677, Mayntz, Zubrodt); *Das kleine Leben Christi* (1683, Mayntz, Zubrodt); *Die vier letzten Dinge* (1683, h.n., k.n.); *Catholisches Cantual* (1682, Mayntz, k.n.); *Libellus Benedictionum* (1686, Francofurti, Bencard); *Extractus responsorii* (1700, Mayntz, k.n.); *Fürbereitung zu einem seeligen End* (1685, Franckfurt, Bencard); *Der Myrrhengarten* (1687, Cölln, Sommer); *Der Grosse Lilgen-Garten* (1687, Cölln, Sommer); *Auserlesenes History-Buch* (1687, Dillingen, Bencard);

- Soldaten Büchlein* (1690, Dillingen, Bencard); *Guldener Himmelsschlüssel* (1690, Dillingen, Bencard); *Abläss-Büchlein* (1693, Dillingen, Bencard); *Prager Lauretten-Büchlein* (1694, Prag, k.n.); *Kirchische Historien* (1694, Dillingen, Bencard); *Erklärung der heiligen Messe* (1695, Styrae, k.n.); *Lehrreiches Histori- und Exempel-Buch I-IV* (1696, 1696, 1700, 1701, Augspurg-Dillingen, Bencard); *Baumgarten* (1675, Mayntz, k.n.); *Herziges Büchlein* (1699, Cöllen, Langenberg); *Exercitia Annuæ oder Jährliche Übungen* (1705, Augspurg-Dillingen, Bencard); *Heiliger Zeiten Gebett-buch* (1706, Augspurg-Dillingen, Bencard); *Büchlein von Gott* (1708, Mayntz, Mayer); *Neue Legend der Heiligen* (1708, Augspurg-Dillingen-Frankfurt, Bencard); *Verbesserte Legende der Heiligen* (1709, Fackfurt, Bencard); *Waghäuseler Wallfahrts-Büchlein* (1710, h.n., k.n.). Jelenleg nem ismerünk példányokat a követekező művekből: *Walturner Wallfahrts-Buch* (1687, Koblenz, k.n.); *Barbara-Büchlein* (1687, Koblenz, k.n.); *Bruderschafts-Büchlein* (1687, Koblenz, k.n.); *Herzstärkung* (1707/1713, Mayntz, Mayer); *Die neuen geistlichen Goldgruben* (1709, Köln, Langenberg). Ez a lista csak az első megjelenések címeit tartalmazza, a *Himmelschlüssel*, a *Myrrhengarten*, a *Baumgarten*, a *Krankenbuch* című imakönyveiből, valamint a *Das Grosse Leben Christi* és az *Erklärung der heiligen Messopfer* című munkáiból még életében számos átdolgozott, leszűkített vagy kibővített kiadást készített. A teljes bibliográfiát, kiadási adatokkal, példányszámokkal lásd: Roth 1984. 45-72.
- ²⁸ Az 1923 előtt megjelent könyvek újranyomtatásával foglalkozó Nabu Press kiadó 2008 és 2014 között újra kiadta Cochem tizenkét legfontosabb művét német, angol és francia nyelven. Megjelent továbbá az első cseh fordítás kritikai kiadása is: Martin z Kochemu: *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny*. fordította: Edlbert Nymburský, sajtó alá rendezte: Miloš Sládek, Lucie Peisertová a Tomáš Breň, előszó: Lucie Hučinová a Miloš Sládek. Praha: Argo, 2007.
- ²⁹ Ez az általam használt 1689-es, Frankfurtban a Bencard kiadónál megjelent ötödik kiadás címe. Az egyes kiadások címei nem mutatnak teljes egyezést ezzel. Néhol elmaradnak bizonyos jelzők, néhol alcímmel egészülnek ki, amelyben az egyes módosításokra vonatkozó megjegyzések olvashatóak. Mivel azonban a mű valamennyi cím-variáns a *Das grosse Leben Christi* kifejezéssel indul, a köztudatban és a szakirodalomban is ez elnevezés honosodott meg. A következőkben én is csak ezt a rövid megnevezését használom a könyvnek.
- ³⁰ Elemzésében Vida Tivadar is utal ilyen betiltásra: „Ekkora népszerűség úgy látszik kellemetlen vagy gyanús lehetett Metternichék szemében. 1828. augusztus 9-én betiltották az akkori Ausztria területén Cochemnek valamennyi 1790 előtt megjelent művét.” Véleménye szerint Újfalusi magyar átdolgozása azért került el az elkobzás sorsát, mert nem tüntette fel az eredeti könyv szerzőjének a nevét. Vida 1963. 252. Mivel Vida Tivadar nem jelölte meg állításának pontos forrását, további adatokat nem ismerünk erről a tiltó rendelkezésről. Az „akkori Ausztria” nem igazán helyénvaló

terület meghatározás azonban azt sejteti, hogy itt elsősorban az Osztrák Tartományokról lehetett szó, azaz a tiltó rendelkezés a Magyar Királyságra nem vonatkozhatott. Ezt erősíti, hogy Cochem imakönyvei számos kiadásban jelentek meg hazánkban, ebben a korszakban, erről bővebben lásd: 3. jegyzet.

³¹ Brentano munkája magyar nyelven 1990-ben a Szent István Társulat kiadásában jelent meg.

³² Stahl 1909. 13.; Schulte 1910. 56.; Lehmann 1985. 207.; Tóth 2009.a 27.

³³ Schulte 1910. 43.

³⁴ Hans Stahl elemzése alapján a mű megírásához a következő szerzők műveit használta fel Cochem: Szent Brigitta látomásait 1492-ből (*Relevationes*), Szent Gertrúd és Mechtild látomásait, Szent Bernát, Szent Anzelm és Szent Bonaventúra írásait, Ludolf von Sachsen 1340-ben megjelent *Vita Christi*-jét, Wilhelm Stanihurstus jezsuita 1663-ban megjelent „*Geschichte des unsterblichen in einem sterblichen Liebe leidenden Gottes*” [A halálos szeretetben szenvedő halhatatlan Isten története] című munkáját, Adam Walasser (1540-1581) vallásos népi író műveit, Johann Justus Landsperg (1490-1539) kartháuzi szerzetes prédikációit, Simon Mänhard (1597-1639) ferences prédikációit, Johannes de Carthagen (1563-1618) ferences prédikációit, Sebastian Barradius (1542-1615), Cornelius a Lapide (1567-1637), és Alfons Calmeron ferencesek evangélium kommentárjait, Nicephorus Callistus (1320k) egyháztörténetét, Laurentius Surius (1523-1578) 6 kötetes *Vitae Sanctorum*-át (1570-1575, Köln), Athanasius Kircher (1602-1680) német jezsuita műveit, Friedrich Spee (1591-1635) jezsuita egyházi énekszerző *Güldenens Tugend Buch*-át és végül Quaresmius Franciscus (1583-1650) Szentföldről szóló úti leírásait. Stahl 1909. 46-167.

³⁵ A *Das grosse Leben Christi* 1680-as kiadásának ajánlásából.

³⁶ Brückner 1992. 204-205.

³⁷ Brückner 2000. 316-317.

³⁸ Eichendorff megállapítását idézi: Kosch 1921. 6.

³⁹ Brückner 2000. 317.

⁴⁰ Stahl 1909. 36-37.

⁴¹ Schwarz 1994. 10.

⁴² Schwarz Katalinnak a klarissza apácák könyvkultúrájáról írt könyvében részletesen is felsorolja ezeket a kódexeket, szám szerint 24 darabot. Ha számba vesszük, hogy a magyar középkor ezen éveiből összesen 45 kódex maradt fenn egészében vagy töredékesen, akkor nem szorul magyarázatra a klarisszák e két kolostorának irodalomtörténeti jelentősége. Schwarz 1994. 10-13.; Madas 2002. 157.

⁴³ Schwarz 2003. 192. A rendtörténet 8. részéből

⁴⁴ Sigray Rózsa munkája Alacoque Szent Margit Jézus Szíve tiszteletéről írott imakönyvének fordí-

tása. 1703-as bécsi kiadása után 1878-ig 27 alkalommal adták ki. Ugyancsak a szerzőnk munkája az 1718-ban Nagyszombatban megjelent *Szent József zsoldároskönyve*, amely Zachar János ciszterci szerzetes munkájának fordítása. Schwarz 1994. 22. Bán 2012. 23-24.

⁴⁵ Bonaventura Assisi Szent Ferencről írott életrajzát 1722-ben Pozsonyban adták ki először magyarul *Megdicsőült poenitencia ...* címmel, ebben olvasható Szent Klára életrajza is. Címlapján fordítóként „Egy Clarissza szűz” szerepel, akiről Schwarz Katalin munkájában azt feltételezi, hogy Csáky Éva Franciska lehetett. Rámutat ugyanakkor arra, hogy ennek igazolásához, további kutatások szükségesek. Schwarz 1994. 23.

⁴⁶ A Nagyszombatban 1720-ban Viczay Terézia költségén kiadott lelkigyakorlatos könyv *Az elmélkedések és lelki foglaltosságok könyve ... az elválasztott szüzek könnyebbségére* címmel jelent meg, segítséget nyújtva a rendtársaknak az elmélkedések végzéséhez. Schwarz 1994. 22.

⁴⁷ Vida 1963. 253.; Lauf 2012.b 243.

⁴⁸ Berényi György könyvtárának könyvjegyzékét lásd: Keserű (szerk.) 1992. 130-137.

⁴⁹ A Felvidék és Nagyszombat korabeli nyelvi állapotáról bővebben lásd: Vida 1963. 253., Kovács 2014. 10.

⁵⁰ Vida 1963. 252-253., Schwarz 2003. 191. rendtörténet VII. rész

⁵¹ Kovás Eszter hívja el arra a figyelmet, hogy Újfalu Judit a fordítás során következetesen mindenütt nőnemű alakot használ a könyv elmélkedéseiben (fiad helyett lányod, szolgád helyett szolgálód). Résztint magára, rendtársaira és más női olvasókra (nénjére) vonatkoztatva mondanivalóját. Kovács 2014. 91.

⁵² *Makula nélkül való tükkör* 1712. Ajánlás

⁵³ Cochem munkájának ezekről a fejezeteiről bővebben lásd. Frauhammer 2014.a 121-134.

⁵⁴ A cseh változat a németéhez hasonló sikertörténetet futott be. Az első kiadás után ugyan a 1705. május 5-én a prágai Konzisztorium elítéli a művet, mert túl soknak találja benne a nem szentírási eredetű részeket. Ezért árusítását betiltatják, valamint kötelezik a kiadót és szerzőt, hogy javítsa ki a hibákat, majd egyházilag hagyassa jóvá. Nem tudjuk a fordító hogy reagált erre a kritikára, mindenesetre a további kiadásokat ez az esemény megakasztotta, így újabbak csak 1717-ben, majd 1729, 1746 és 1759-ben jelentek meg, változatlan tartalommal. Ezt követően 1770-ben, Jan Groh jezsuita átdolgozásában adják ki újra a híres Krisztus életrajzot. A jezsuita az archaikus részeket kihagyta, Jézus példabeszédeit, csodáit viszont beépítette, és végig törekedett arra, hogy a Biblián kívüli tradíciókat elkerülje, racionalizálja, a dialógusok érzelmi töltetét visszább fogja, a leírások képi világát egyszerűsítse. Az átdolgozást 1803-ban egy újabb követi Jan Medlínnek köszönhetően. Ez kihagyja az egyháziatyáktól származó részeket, mert írásait nem tekinti hitelesnek, a dialógusokból csak az evangéliumban meglévőket tartja meg, igaz, a nép számára érthető formában. A

rövidítések mellett viszont az Apostolok Cselekedete történeteivel egészíti ki a munkát. A mű hatásáról keveset tudunk, az irodalomtörténeti kutatások azonban rámutattak: ezek a kiadások nem lettek olyan népszerűek, mint a korábbiak. Az életrajz utóéletének záró mozzanata egy 1857-es szakolcai kiadás, František Škarničl nyomdájából. Ebben az eredeti mű olvasható nyelviileg változatlan formában, a Groh féle Jézus példabeszédekkel kiegészítve. A feljegyzések szerint a nyomdát még évtizedekig ez a könyv és annak újabb és újabb utánnomásokai (1869, 1876, 1892, 1895, 1901) tartották életben. Sládek 2007. 5-27.

⁵⁵ A cseh fordítás előszavát Kovács Eszter fordítása alapján közöljük. Kovács 2014. 10.

⁵⁶ Sládek 2007. 5-27.

⁵⁷ A cseh változatban ezek a fejezetek a következő címen olvashatók: 1. Istenről és a három isteni személyről 2. Hogyan teremette Isten az eget és a földet 3. A víz és az ég teremtéséről 4. A három legalacsonyabb bolygóról 5. A Nap természete, nagysága és magassága 6. A három legmagasabb bolygóról 7. Az égboltról 8. Az égbolt felett lévő vizekről 9. Az égről 10. Hogyan teremtette Isten az angyalokat 11. A szerencsétlen angyali bukásról 12. Az első ember teremtéséről 13. Hogyan élt Ádám a Paradicsomban 14. Hogyan üzetett ki Ádám a Paradicsomból 15. Noé bárkája 16. Sodoma pusztulásáról 17. Hogyan kerültek Izrael fiai Egyiptomba, és hogyan szabadultak onnan 18. Hogyan vándoroltak Izrael fiai a Vörös tengertől a Sínai hegyig 19. A Sínai hegy elhelyezkedéséről és jellegéről 20. Hogyan érkezett meg Izrael népe az Ígéret Földjére 21. Az Ígéret Földjének elhelyezkedéséről 22. Hogyan élt Izrael népe az Ígéret Földjén a babiloni fogságig 23. Mi történt a babiloni fogság után 24. Hogyan épített Heródes templomot Jeruzsálemben 25. Milyen állapotban volt a Római Birodalom Jézus Urunk idején 26. A zsidó főpapokról, papokról, írástudókról és farizeusokról 27. Milyen sok szent ember élt a világon Jézus Urunk idején. A fejezetcímeket Kovács Eszter fordítása alapján közlöm. Kovács 2014. 15-16.

⁵⁸ E kihagyott fejezetek a cseh változatban következő címen olvashatók: 42. Az adventi időről 43. Miért kívánták annyira az ősök és a szent atyák Jézus Urunk eljövetelét 44. Hogyan várták a szent atyák lelkei és az angyalok a Megváltó eljövetelét 46. Az angyali üdvözlés napjáról 63. Háromkirályok ünnepe 68. Gyertyaszentelő ünnepe 84. Miként fejezték le Keresztelő Szent Jánost 5. Szent Mária Magdolna megtéréséről 142. Miként szállott alá Jézus Urunk a pokol tornácára 143. A nagy húsvéti dicsőségről 144. Húsvétvasárnapi isteni dicsőségről 157. Miként kell készülnünk a Szentlélek eljövetelére 159. A Szentlélek elküldéséről 160. A hívek üldözéséről és az apostolok szétküldéséről 161. A legszentebb Szentháromságról 162. Az Oltáriszentség alapításáról 163. A szentmise alapvető leírása. A fejezetcímeket Kovács Eszter fordítása alapján közlöm. Kovács 2014. 12-89.

⁵⁹ A cseh változatban ezek a fejezetek a következők: 169. Szent Márta és Szent Mária Magdolna boldog haláláról 170. Szent János evangélista életéről 171. Azokról a dolgokról, amelyek az apostolok

szétküldése után történtek zsidó földön 172. A Jeruzsálem ostroma előtti, zsidó földön történt eseményekről 173. Jeruzsálem pusztulásáról és újjáépítéséről 174. A keresztútról és a Kálvária hegyről 175. Más szent helyekről 176. Betlehem városáról és más környékbeli helyekről 177. A mai Galilea leírása. A fejezetcímeket Kovács Eszter fordítása alapján közlöm. Kovács 2014. 89.

⁶⁰ Cochemet kortársai, és főképp Heinrich Lindenborn (1706-1750) újságíró, satirikus és egyház énekszöveg író, „főshajtozónak” is nevezték, műveiben annyi volt a sóhajtás, felkiáltás, a jajgatás. Lindenborn Kosch idézi: Kosch 1921. 35. Néhol valóban erőteljesen eltúlozta az érzelmi drámák leírását, művében például Jézus megfogásának hírül adásakor leírja, hogy Mária Magdolna a földhöz veti magát, úgy zokog és jajgat. Eközben Mária elájul a sírástól és úgy elesik, hogy egy kőbe vésődik öt újjának lenyomata. Cochem leírja azt is, hogy a kő még az ő idejében látható volt, hogy figyelmeztesse a híveket Mária nagy bánatára. *Das grosse Leben Christi* 1680. 52. fejezet, 541-548. Az ilyen túlzó leírásokat Újfalusi Juditnál már nem találjuk meg.

⁶¹ A cseh, illetve német szövegben például hosszasan olvashatunk arról, hogyan készítenek maguknak testet a levegőből az angyalok, mielőtt megjelennek valakinek, milyen gonddal ügyelnek arra, hogy ez a test nagyon szép, és illatos legyen. A magyar változat ezeket már nem hozza. Kovács 2014. 90.

⁶² A jelenetek a *Makula nélkül való tükör* 69. „Miként tartott Tanács az ártatlan Jézusra” című fejezetében olvashatók. Kedves 2000. 200-209.

⁶³ A Piry-hártya néven ismert töredéket Piry Cirjék érsekújvári tanár találta 1843-ban az érsekújvári líceum egyik diákjánál, aki elmondása szerint egy Horváthné nevű színésznő szemetében lelte. Horváthné egy Pázmán-társaság nevű vándorszínész-csoport tagja volt, akik bebarangolták az egész Felvidéket, s ő nem tudta megmondani, honnan is tett szert a magyar szöveget tartalmazó pergamentöredékre. Piry ezután 1850-ben a töredéket az Akadémiának ajándékozta, amelyet hálából róla neveztek el. A töredék több szempontból is igen érdekes, nyelvemlékeink között ugyanis talán ez az egyik legigényesebben kiállított darab, amelyet a magyar nyelvű kódexek döntő többségével szemben pergamenre írtak, egészen tiszta és igényes írással, vörös tintával megvonalazott levelekre. E megkülönböztetett figyelem okára mindeddig még nem sikerült fényt deríteni. A töredék szövege ráadásul összeillik egy másik nyelvemlék-csoporttal, amelyet 1909-ben a budapesti jezsuita rendház egyik könyvének kötésében felfedeztek fel. (Tóth 2009.b 307.), Ezt ma Máriabesnyői Töredék néven ismerjük. A kodikológiai vizsgálatok kiderítették, hogy egykor ez a nyelvemlék is a Piri-hártya anyakódexében lehetett. Bővebben lásd. Lauf 2012.b 234-255.

⁶⁴ A Makula nélkül való tükörnek és a nyelvemlékeknek a kapcsolatát főként Lauf Judit gondolatmene alapján ismertetem. Lauf 2012.a 377-384., Lauf 2012.b 234-255., Lauf 2014. 218-236.

⁶⁵ Lauf 2014. 225.

⁶⁶ Az ácsjelenet latin nyelvű változata az OSZK, Cod. Lat. 279 jelzetű kódexében, 18^v olvasható. A

kódexre hivatkozik és szövegét közli: Lauf 2014. 222., A *Sermones Dominicales* két magyar glosszás 15. századi latin codex, amely 123 beszédet tartalmaz, köztük Jacobus de Voragine 45 beszédét és további számos ismeretlen szerzőjű beszédet. Ennek egyik húsvéti prédikációjában olvasható a legbővebb, 17 jelenetet tartalmazó passió leírás. Bővebben lásd: Szilády 1910. I-XIV., Kardos 1960. 83., Tóth-Falvay 2009. 313-340.

⁶⁷ Kardos Tibor drámai szövegeink középkori és reneszánsz történetét elemezve leírja, hogy az itáliai drámai laudációkból kifejlődő devóciós színjáték, és az ahhoz szorosan kötődő drámai beszéd műfaja Magyarországon is jelen volt már a 14-15. századtól kezdődően. Ennek ékes bizonyítékai a *Sermones Dominicalesben* található passió-beszédek, Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát húsvéti beszédei, valamint egész sor magyar kódex (*Weszprémi-, Winkler-, Nádor-, Cornides-kódex*), latin liturgikus szövegek és német nyelvű misztérium szövegek. Egy hallatlanul gazdag anyagról van tehát szó, „amelyben a bibliai hivatalos, kanonikus szövegeken kívül, sőt vele szinte szemben állva, megindítóan költői apokrifekre és misztikus meditációkra mennek vissza.” Bővebben lásd: Kardos 1960. 83-101.

⁶⁸ Lauf 2014. 226.

⁶⁹ Lauf Judit leírja például, hogy a nagyszombati kolostor oratóriumának mennyezeti stukkóin, melyet nap mint nap látott Újfalusi Judit, az angyalok azokat a kínzóeszközöket tartják kezükben, amelyektől Jézus szenvedett. Lauf 2014. 230-231. A passió epizódjainak templomi freskóciklusokon, illetve szárnyasoltárokon való megjelenítése szintén kedvelt témája volt a középkortól kezdve a szakrális művészetnek. Bálint Sándor számos példát gyűjtött össze ezekről: Bálint 292-295.

⁷⁰ Stahl 1909. 92-93.

⁷¹ *Makula nélkül való tükrök* 1712. Ajánlás

⁷² Hetény 2011. 296.

⁷³ Bálint 1998. I. 304.

⁷⁴ Tóth 2009a 49.

⁷⁵ Lauf 2014. 230-231.

⁷⁶ Lauf 2014. 227.

⁷⁷ Tímár Kálmán saját és Horváth Cirill 1894-es kutatásaira hivatkozva azonosítja az Érsekújvári kódex egyik húsvéti prédikációjában a Nikodémus evangélium XIV-XXVI. fejezetét. A Nikodémus evangélium tulajdonképpen két apokrif iratot egyesít magában, s maga a cím 800 körül keletkezett. A két rész Krisztus kinszenvedésének, halálának és feltámadásának történetét mondja el. Mind a két irat a 2. században keletkezett görög nyelven, melyet már korán latinra fordítottak. Bővebben lásd: Tímár 1926. 269-270.

⁷⁸ Kovács 2014. 66-89. A Nikodémus evangéliumnak több kortárs cseh kiadása is ismert volt (1577,

1651, 1700) melyek közül az 1651-es kiadás mutatott leginkább rokonságot a *Makula* szövegével: *Čzetnij Nykodemowo. W němž se wypisuje, co dalo vmučenj Krta Pána ...* W Holomuacy, v Miku-lásse Hradeckého, léta Páne 1651.

⁷⁹ Kovács 2014. 33-43., 47-51.

⁸⁰ *Makula nélkül való tükör* 1712. 215.

⁸¹ Kovács 2014. 90.

⁸² Sebestyén 1912. 24.

⁸³ Vida 1967. 250-253.

⁸⁴ Fejér György (1766-1851) korának kiváló pap egyénisége, aki lelkigondozói feladatai mellett teológusként, történészként, filozófusként, pedagógusként, drámaíróként és az egyetemi könyvtár igazgatójaként tevékenykedett. Szinnyei III. 1894. 253-266.

⁸⁵ Ezek az epizódok tulajdonképpen egy-egy szentföldi kőhöz, fához, emlékhelyhez kapcsolódó eredetlegendát mutatnak be. Forrásuk a ferences Franziscus Quaresmius útleírása (*Reyssbuch dess heyligen Lands. Das ist eine gründliche Beschreibung aller und jeder Meer- und Pilgerfahrten zum heyligen Lande.*), amelyet Cochem gyakran felhasznált könyvének tájleírásaihoz. Bővebben lásd: Stahl 1909. 135., Frauhammer 2014.b 185-194.

⁸⁶ Stahl 1909. 61.

⁸⁷ A címlapon a feltámadt Krisztus látható középütt, körben pedig életének a következő epizódjai: 1. Paradicsom jelenet 2. Cirenei Simon elveszi a keresztet 3. Jézus a Getszemáni kertben 4. Jézus mennybemenetele 5. Mária Magdolna a kereszt alatt 6. Feltámadt Krisztus. Az első fejezet előtti díszcsík központi képkockája szintén a feltámadt Krisztust ábrázolja, bal oldalán a szent családdal, jobb oldalán a kereszt alatt álló Máriával. A fejezetek elejéről az iniciálék elmaradnak.

⁸⁸ Limbacher 2001. 306.

⁸⁹ Limbacher 2000. 306.

⁹⁰ Csíkszépvíz (románul Frumoasa) település ma Románia területén, Hargita megyében található.

⁹¹ A gyakorlat nem ismeretlen. Galíciai műhelyekben több olyan kézirat is fennmaradt, amely lengyel nyelvű szöveget örmény átírásban közöl. Az örmény kéziratot Kovács Bálint fedezte fel, bővebben lásd: Kovács 2013. 53-54.

⁹² A szerzőről Szinnyei József pár sorát ismerjük csak. Ezek szerint római katolikus lelkész és hittanár, aki 1867. október 23-án született a Pest megyei Gödön. 1892-ben szentelték pappá, innentől hitoktatóként, lelkipásztorként, főiskolai hittanárként tevékenykedett. 1895 után homály fedi életét. Szinnyei XII. 1908. 505-506.

⁹³ Az 1896-os kiadást nem sikerült felkutatni. A későbbi, évszám nélküli kötet az OSZK állományában megtekinthető. A kötetre Maczák Ibolya hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.

⁹⁴ A német mű eredeti címe: *Die heilige Familie – Jesus! Maria! Joseph! unser Schutz im Leben! Unser Trost im Sterben! Auszug aus dem Großen Leben Christi! des P. Martino Cochem Priester der Capuziner-Ordens*. Herzog Verlag, München ca. 1890.

⁹⁵ *Die heilige Familie* 1890. Vorwort VI.

⁹⁶ Akiknek az írásaival, műveivel Schmied kiegészíti munkáját: Néri Szent Fülöp, Ferreri Szent Vince, Munkay János: *A boldogságos Szűz Máriának élete* (1854, Pest, k.n.), *Jézus Krisztus Isten fia s a kin-szenvedésének és halálának története* (1858, Balassa-Gyarmaton, k.n.); Intay Vazul: *Jézus és Mária élete* (1867, Pest, Emich Gusztáv); Emile Bougaud: *A kereszténység és korunk*, 2. kötete: *Jézus élete* (1881, Pécs, Kiadja négy egyházmegyei pap). Rajtuk kívül kortárs pap költők verseit idézi, így Radnyánszky Gyulát, Füley Szántó Lajost, Pály Endrét, Garay Lajost, Kaliffay Edét, Kálmán Károlyt, Csicsákyt, Sulyánszky Antalt.

⁹⁷ Nagy 2001. 22.

⁹⁸ Söveges 2007. 247.

⁹⁹ Bálint 1983. 53.

¹⁰⁰ Medgyesi S. Norbert adatközlője a szakonyi (Győr-Moson-Sopron megye) Galavics Ferencné Molnár Mária (1920–2003) egészen az 1990-es évekig napi rendszerességgel olvasta a Makula 1806-os kiadását. Elmondása szerint jobban szerette, mint a Szentírást. Hasonló élményt osztott meg Szörényi László irodalomtörténész: „Hétéves koromban egy (1952-ben) a téli szünet egy részét a Borsod- Abaúj-Zemplén megyei Lakón töltöttem, ahol öt falura kiterjedő hatáskörrel székelt Dr. Hansen János dán származású körorvos, aki családunk barátja volt. Elkísértem egyszer-kétszer a szomszéd faluba vezető vizitjeire. Ha jól emlékszem, Inotán egy olyan nagy paraszti házban rendelt a betegeknek, ahol én unalmamban lapozgattam a könyvek között, és megtaláltam a Makula nélkül való tükröt, amíg be nem esteledett én olvasgattam. Nagyon megragadott néhány rémtörténet, amely római császárok által kivégzett keresztény vértanúkról szólt. Hozzátehetem még, hogy a könyv anyósomnak is megvolt, aki szelevényi születésű (Jász-Nagykun-Szolnok megye kunszentmártoni járás).” Külön köszönöm ezeket az adatokat Medgyesi Schmickli Norbertnek és Szörényi Lászlónak. Nagy Ilona szintén feljegyezi, hogy a könyv a felvidéki, palócföldi, jászsági parasztasszonyok nemzedékeinek legkedvesebb olvasmánya volt. „A Pozsony megyei Nagyfödémesen dédanyám, Takács Imréné szül. Peller Borbála egyetlen, de a téli estéken mindennapos olvasmánya volt a századforduló éviben.” Nagy 2001. 20-21. 31.

¹⁰¹ Limbacher 2005. 42.

¹⁰² Limbacher 2000. 306.

¹⁰³ Hetény 2011. 548.

¹⁰⁴ Erdélyi 1990. 61-62.

¹⁰⁵ Hetény 2011. 547.

¹⁰⁶ Brückner 1992. 203.

¹⁰⁷ Kosch 1921. 28. A tájábrázolások szerepéről Martin von Cochem Krisztus életrajzában bővebben lásd: Frauhammer 2014.b 185-194.

¹⁰⁸ Lehmann 1985. 213.

¹⁰⁹ Joseph Eduard Wackernell 1887-es írásában annak a véleményének ad hangot, hogy Cochem maga is középkori passiókat (Egerer és Haller passió) használt fel munkája megírásához. Állítását azzal támasztja alá, hogy Cochem a miséhez írott magyarázó szövegeiben is felhívja a figyelmet ezekre a passiójátékokra, és azok hallgatóságra gyakorolt nagy hatására. Az őt idéző Johann Schulte összehasonlító elemzéseire hivatkozva vitatja a közvetlen kapcsolatot, azt azonban elismeri, hogy valószínűleg azonos forrásokat használhattak a színjátékok szerzői és a kapucinus. Azt azonban Schulte is hangsúlyozza, hogy a vallásos népi színjátszás később sokat merített Cochem művéből. Példaképpen a Böhmerwald-i és a Hörizer passiót említi, melyek szövegkönyvében egyértelműen feltüntetik Cochemet, mint a színjátékok forrását. Ehhez kapcsolódóan leszögezi: „elmondható, hogy Cochem művének hatására új életre kelt és újra virágzott a népi színjátszás.” Schulte 1910. 52-55. Továbbá hasonló megállapításokra jut: Dömötör 1936. 54.; Kosch 1921. 38.

¹¹⁰ Dömötör 1936. 26., Kardos 1960. 83.

¹¹¹ Dömötör Tekla Pozsony 1447, 1540/41-es, Bártfa 1512, 1516-os, Sopron 1453-as, 1516-os, a brassói domonkosrendiek 1500-as passió játékáról közöl adatokat tanulmányában. Dömötör 1936. 26-40.

¹¹² Dömötör 1936. 38-39.

¹¹³ A csíksomlyói ferences misztérium drámák eddigi legteljesebb feldolgozása és elemzése önálló kötetben olvasható, kiváló történészünknek Medgyesi S. Norbertnek köszönhetően. Bővebben lásd: Medgyesi 2009.

¹¹⁴ „E passiójátékok szövege – minden bizonnyal ferences rendi növendékek meglehetősen következetlen másoló munkája folytán – az 1348 oldalas Liber Exhibens Actiones parasceviac című kéziratot követően maradt fenn az utókornak, melyet 1774-ben Péterffy Márton (1720-1787) erdélyi ferences tartományfőnök utasítására másoltak össze. Ugyanebben az esztendőben két újabb kéziratot drámagyűjtemény keletkezett Actiones Tragicae, Actiones Comiae címmel, mely hét, illetve hat drámaszöveget tár az olvasó elé.” – írja munkája forrásait bemutatva a szerző. Ezek mellett a ferences kolostor könyvtárában dobozban található nyolc, illetve 22 színjáték szövegét, valamint színlapokat, dráma töredékeket és egy periochát vont be kutatásaiba a szerző. A szövegkorpuszra a 19. század utolsó éveiben figyelt fel Fülöp Árpád, majd ezt követően több kisebb közleményben is említve lettek. A drámák kéziratai a kommunista diktatúra első évtizedeiben a csíksomlyói Szűz-Mária kegyszobor alatti dobogóban rejtőzködtek, onnan az 1980-as felújítás során kerültek elő, hogy a 90-es évektől megindulhasson az értékes anyag feldolgozása. Medgyesi 2009. 19-25.

- ¹¹⁵ A Makula forrásként való használatának tényét erősíti, hogy Csíkban a drámaelőadások idején olvasták a barokk lelkiség e művét, illetve azt is tudjuk, hogy a német nyelvű kiadásból három példány is volt a Ferences Kolostor Könyvtárában. E motívumok elemzéséről, a Makula forrásként való felhasználásáról bővebben lásd: Medgyesi 2009. 62-63. 208-241.
- ¹¹⁶ II. József 1784-ben feloszlatta azt a főként csíksomlyói diákokból álló laikus Mária Társulatot, amely a színjátszás szervezését és anyagi ellátását végezte. „A csíksomlyói színi hagyomány megszűnésében döntő szerepe volt ennek a lépésnek.” Medgyesi 2009. 28. 211.
- ¹¹⁷ Dömötör 1936. 44-45. Budaörs esetében vannak adataink arról, hogy az 1930-1939 között Bató Géza tanár által bevezetett hagyományt 1996-ban az Európai Passiójáték Szövetség támogatásával újra életre keltették és azóta már öt alkalommal bemutatták. A játékokról képes beszámoló olvasható Balczer Szabolcs tollából a *Neue Zeitung* 2012. június 6-i számában „Wunderscher Passionsspiele. Faszination auf dem Steinberg.” címen.
- ¹¹⁸ Sebestyén 1912. 24.
- ¹¹⁹ Manga 1946. 49-64., Bálint 1998. 188-200., Limbacher 2001. 31-311.
- ¹²⁰ Limbacher 2001. 305.
- ¹²¹ Limbacher 2001. 311.
- ¹²² Manga 1946. 60-61.
- ¹²³ Limbacher 2001. 305., 314.
- ¹²⁴ Bálint 1998. III. 205.
- ¹²⁵ A Verses Szentírásról a szegedi Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék gondozásában jelent meg az eddigi legteljesebb elemzés Barna Gábor szerkesztésében 2014-ben. Az utóbbi néhány évtizedben tapasztalható érdeklődésnek köszönhetően Varga Lajos munkáját többször is kiadták: *Verses Szentírás vagy Biblia. Az Ó- és Újszövetség története.* Grafolit, Budapest, 1995.; *Verses Szentírás vagy Biblia. Az Ó- és Újszövetség története.* Ős-Kép Kiadó, Budapest, 2008.; *Verses Szentírás vagy Biblia. Az Ó- és Újszövetség története.* Pytheas, Budapest, 2010.
- ¹²⁶ Márton 2014. 86.
- ¹²⁷ *Verses Szentírás* 2008. (faksimile) II. könyv/VIII. rész: 19. 20. 27. 28. 30. 31. 32. vers.
- ¹²⁸ *Verses Szentírás* 2008. (faksimile) III. könyv/III. rész: 7. 8. 9. 10. 11. 12. vers
- ¹²⁹ *Verses Szentírás* 2008. (faksimile) III. könyv/VII. rész: 5. 6. 7. 8. vers
- ¹³⁰ *Verses Szentírás* 2008. (faksimile) IV. könyv/I. rész: 16. vers
- ¹³¹ Márton 2014. 114-115.
- ¹³² Számos bibliai, illetve apokrif történet és motívum népi kultúrában való meglétét, fennmaradását hozhatjuk kapcsolatba a Makulával. E történetek és motívumok rendre megjelennek ponyvanyomtatványainkon, énekszövegeinkben, imaszövegeinkben. E párhuzamosságok egész sorára találunk

- adatokat: Nagy 2001. 13-49., 124-129., Limbacher 2001. 305-317., Bálint 1980. 289-348., Márton 2014. 85-119., Hetény 2011.
- ¹³³ Kelemen Didák (1683-1744) minorita szerzetes, hittérítő és író. Az átvételekről lásd: Maczák 2010. 118-125.
- ¹³⁴ Szilárdfy 2003. 52.
- ¹³⁵ Szilárdfy 2003. 102.
- ¹³⁶ *Makula nélkül való tükör* 1712. 59.
- ¹³⁷ Torna (Turnai), ma Szlovákia középkori templomának barokk kori mellékhajójában látható Jézus zsidók előtti perének freskóra festett jelenete. A ritkán ábrázolt jelenetet szemlélve szintén viszszaengenek a *Makula* szavai. Az egyedülálló képre Barna Gábor hívta fel a figyelmet, ezt az adatot neki köszönöm.
- ¹³⁸ Ezeknek az ikonográfiai ábrázolásoknak a kultusztörténetéről, azok *Makulával* való kapcsolatáról lásd: Szilárdfy 2003. 40-49., 52-62., 102-117.
- ¹³⁹ A felszentelésről a Magyar Kurír 2015. május 4-i számában olvasható beszámoló. Online elérhetősége: <http://magyarkurir.hu/hirek/elkeszult-az-oroszlanyi-szent-jozsef-szoborcsoport-beszamolo>. Utolsó letöltés dátuma: 2015. május 12. Az adatra Körmendy Kinga és Lauf Judit hívta fel a figyelmet.

IRODALOM

BALÁZS Mihály – KESERŐ Bálint (szerk.)

2009 *Magyarországi magánkönyvtárak IV. 1552-1740*. Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest.

BÁLINT Sándor

1983 *Szeged – Alsóváros. Templom és társadalom*. Szent István Társulat, Budapest.

1998 *Ünnepi kalendárium 1-3*. Mandala Kiadó, Budapest.

BÁN Izabella

2012 Jó illatú rózsás kert. Egy klarissza eredetű imakönyv kiadásáról. In: Bogár Judit (szerk.): *Régi magyar imakönyvek és imádságok*. PPKE-BTK, Piliscsaba, 23-33, (Pázmány Irodalmi Műhely Lekiségtörténeti tanulmányok 3).

BRÜCKNER, Wolfgang

1992 Außerlesenes History-Buch und seine Vorbilder. *Fabula* 33. 193-205.

1996 Valentin Leucht. In: Brednich, Wilhelm (Hrsg.): *Enzyklopädie des Märchens* 8. de Gruyter, Göttingen, 992-994.

2000 Der kaiserliche Bücherkommissar Valentin Leucht. Leben und literarisches Werk. In: *Geschichten und Geschichte. Weltvermittlung durch narratives Verständigen*. Würzburg, 219-309, (Gesammelte Schriften von Wolfgang Brückner XI. - Volkskunde als historische Kulturwissenschaft 87).

COCHEM, Martin

1680 *Dass grosse Leben Christi oder aufhrliche, andächtige und bewegliche, gantz Vollkommene Beschreibung De Allerheiligsten Lebens und bittern Leidens unsers Herrn Jesu Christi, Und seiner Glorwrdigsten Lieben Mutter Mariae*. Zubrodt, Franckfurt.

DIROS Istvn (fszerk.)

1993- 2010 *Magyar Katolikus Lexikon I-XV*. (MKL) Szent Istvn Trsulat, Budapest.

DÖMÖTÖR Tekla

1936 *A passiojtek. sszehasonlító tanulmány a német irodalom krbl*. Minerva Kiad, Budapest.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1990 „... Magyarorszgot a Mrira bízta” *j rás* 1990/5. 61-62.

FRAUHAMMER Krisztina

2012 Olvasás tal imára buzdítani. Martin von Cochem Krisztus életrajzának magyarországi utóélete. In: Bogár Judit (szerk.): *Régi magyar imakönyvek és imádságok*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti s Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 113-126. (Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti Tanulmányok 3.)

FRAUHAMMER Krisztina

2013a Martin von Cochem imakönyvei, mint az identitás megőrzésének forrásai. *Honismeret* 61. vf. 1. szám 8-11.

FRAUHAMMER Krisztina

2013b „A lélek kincsei.” Tapasztalatok a természetflttirl Szent Gertrúd, Mechtild s Martin von Cochem tolmácsolásában In: Bogár Judit (szerk.): *Misztika a 16-18. századi Magyarországon*. PPKE-BTK, Piliscsaba, 125-136. (Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti Tanulmányok 5.)

FRAUHAMMER Krisztina

2014a Ami a Makulbl kimaradt ... Martin von Cochem Krisztus-ltrajznak pokolrl s mennyorszgrl rt fejezetei. In: Bthory Orsolya (szerk.): *Menny s pokol a barokk kori ember letben*. MTA-PPKE Barokk Irodalom s Lelkiség Kutatcsoport, Budapest, 121-134. (Pzmny Irodalmi Mhely Lelkiségtörténeti Tanulmnyok 7.)

FRAUHAMMER Krisztina

2014b Die Rolle der Landschaftsbeschreibung in Martin von Cochems Christusbiografie. In: Prosser, Michael (Hrsg.): *Vom Triglav bis zum Ararat. Symbolische Kristallisationsphnomene der Naturwelt in historischen Siedlungsregionen mit Deutschen im östlichen Europa*. Waxmann,

Münster – New York, 185-194. (Schriftenreihe des Instituts für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa Band 14.)

Érsekújvári kódex, 1529-1531

2012 A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel, valamint digitalizált változata CD-mellékletként. Közzéteszi Haader Lea, a bevezetést írta Madas Edit és Haader Lea, Rozsondai Marianne és Wehli Tünde közreműködésével. Magyar Tudományos Akadémia Nyelv-tudományi Intézete - Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára - Tinta Könyvkiadó, Budapest.

GYENIS Vilmos

1968 Késő-barokk és népies irodalom. XVIII. századi protestáns irodalom. *Irodalomtörténeti Közlemények* 72. évf. 1. szám 1-24.

GYÖRGY Lajos

1929 Genovéa. Genovéa-népkönyvek a világirodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények* 39. évf. 2. szám 129-145.

HETÉNY János

2011 *A magyarok Máriája. Mária-tiszteletünk teológiája és néprajza*. Szegedi Vallási Néprajz Könyvtár 24. Szent István Társulat – Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Budapest – Szeged.

HOLL Béla

1963 Pest-Buda polgárainak könyvkultúrája a XVII–XVIII. században. In: Gerevich László – Tarjányi Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából* XV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 289–326, (Budapest Várostörténeti Monográfiái XXIV).

KARDOS Tibor

1960 Drámai szövegeink története a középkorban és a renaissance-ban. In: Kardos Tibor (szerk.): *Régi magyar drámai emlékek*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 61-184.

KEDVES Csaba

2000 Magyar nyelvű drámatörödek a 15. sz. végéről. In: Demeter Júlia (szerk.): *A magyar színház születése: Az 1997. évi egri konferencia előadásai*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 200-209, (A Régi Magyar Színház 1.).

KESERŰ Bálint (szerk.)

1992 *Magyarországi magánkönyvtárak II. 1588-1721*. Scriptum Kft., Szeged.

KNAPP Éva:

2014 *Martin von Cochem Magyarországon. Első rész. Mennyei követek. Len kötelecske. Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve*. Zebegény, Borda Antikvárium, (Régi magyarországi vallásos nyomtatványok, 1).

KOSCH, Wilhelm

1921 *P. Martin von Cochem. Der Apostel Deutschlands im Zeitalter der großen Kriege*. Volksverein Verlag, M. Gladbach.

KOVÁCS Bálint

2013 Örmény könyvkultúra és örmény irodalmi értékek a Kárpát-medencében. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): *Távol az Araráttól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében. A Budapesti Történeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiállítása, 2013. április 5 – szeptember 15.* OSZK- Budapesti Történeti Múzeum, Franklin Nyomda, Budapest, 53-62.

KOVÁCS Eszter

2013 A Makula nélkül való tükör cseh forrása. In: Bogár Judit (szerk.): *Misztika a 16-18. századi Magyarországon*. PPKE BTK, Piliscsaba, 177-188. (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok 5).

2014 *A Makula nélkül való tükör cseh forrásai*. MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutató-csoport, Budapest, (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok 9).

LAUF Judit

2012a Egy középkori nyelvemlék, a Piri hártya kódexe ismeretlen szövegének felbukkanása a kegyességi irodalomban. In: Kecskeméti Gábor – Tasi Réka (szerk.): *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban. Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25-28.* Miskolc, 377-384.

2012b Egy középkori nyelvemlék 18. századi továbbélése. A Piri-hártya egykori kódexe és a Makula nélkül való tükör. *Magyar Könyvszemle* 128. évf. 2. szám 234-255.

2014 Az Érsekújvári kódex és a Makula nélkül való tükör. A középkori magyar passióhagyomány nyomai a 18. századi kegyességi irodalomban. *Magyar Könyvszemle* 130. évf. 2. szám 218-236.

LEHMANN, Leonhard

1985 *Durch Bücher zum beten bewegen. Zum 350. Geburtstag des Volksschriftstellers Martin von Cochem (1634-1712).* *Wissenschaft und Weisheit* 45. 196-227.

LEHMANN, Michael

1975 *Das deutschsprachige katholische Schrifttum Altungarns und der Nachfolgestaaten 1700-1950.* Ungarisches Institut München, Hase & Koehler Verlag, Mainz, (Studia Hungarica 9).

LIMBACHER Gábor

2001 *Festum Desponsationis B. Mariae Virginis. Adatok és összefüggések egy régi ünnep közel-múltbeli palócföldi elterjedéséhez.* In: Barna Gábor (szerk.): *Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában.* Néprajzi Tanszék, Szeged, 305-317, (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 7).

- 2005 „Kegyelemekkel tündöklő boldog anya” Szent Anna tisztelete és a Palóc búcsú. Térségi Múzeális Gyűjtemény Balatonakali, Balassagyarmat.
- MACZÁK Ibolya
Elorzott szavak. Szövegalkotás a 17-18. századi prédikációkban. WZ Könyvek, Budapest, 2010.
- MADAS Edit
 2002 Magyar nyelvű kódexirodalom (1440k – 1530k). In: Karsay Orsolya (szerk.): *Uralkodók és corvinák. Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulójára: 2002. május 16 – augusztus 20.* OSZK, Budapest, 157-162.
- MADAS Edit - MONOK István
 2003 *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig.* Balassi Kiadó, Budapest.
- MANGA János
 1946 A kánai menyegző változatai. *Ethnographia* 57. évf. 49-64.
- MÁRTON Dorottya
 2014 A Szent Család egyiptomi menekülésének motívumai Varga Lajos Verses Szentírás című művében és a folklórban. In: Barna Gábor – Márton Dorottya (szerk.): *Tanulmányok a Verses Szentírásról.* SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék – MTA-SZTE Vallási Kultúrákutató Csoport, Szeged, 85-119.
- MEDGYESY S. Norbert
 2009 *A csíksomlyói ferences misztériumdramák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere.* PPTE BTK – Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, Piliscsaba – Budapest.
- MONOK István
 2007 A bajor nyomdászat szerepe Magyarország rekatolizálásában. Statisztikai megközelítések. In: Kalmár János (szerk.): *Európai szemmel. Tanulmányok Köpeczi Béla tiszteletére.* Universitas Kiadó, Budapest, 35-38.
- NAGY Ilona
 2001 *Apokrif evangéliumok, népkönyvek, folklór.* L' Harmattan Kiadó, Budapest.
- ROTH, Konradin
 1984 Das Verzeichnis der Schriften des P. Martin von Cochem. In: Roth, Konradin – Scherl, Peter – Schammers, Reinhold: *Pater Martin von Cochem, Kapuziner 1634 Cochem – 1712 Weghäusel. Festschrift zur Feier des 350. Geburtstages in seiner Heimatstadt.* Kirchengemeinde St. Martin, Cochem.
- SCHWARZ Katalin
 1994 *A klarissza apácák könyvkultúrája a XVIII. században.* Scriptum Kiadó, Szeged (Olvasmánytörténeti dolgozatok 6.).

- 2003 „Mert ihon jönnek aßonyotok és kezében új szoknyák” *Források a klarissza rend magyarországi történetéből*. Budapesti Történeti Múzeum, METEM, Juhász Nyomda, Budapest, (Metem Könyvek 39).
- SCHULTE, Johannes Chrysostomus
1910 *P. Martin von Cochem 1634-1712, sein Leben und seine Schriften*. Herder, Freiburg i. Br. .
- SEBESTYÉN Gyula
1912 Budapesten előadott népszínhátékok. *Ethnographia* 23. évf. 21-29.
- SIGNER, Leutfried
1963 *Martin von Cochem, eine große Gestalt des rheinischen Barock*. Steiner, Wiesbaden.
- SLÁDEK, Miloš
2007 Zrcadlo zrcadlu nastavené aneb Několik vět na okraj životů Kristových. In: Martin z Kochemu: *Velký život Pána a Spasitele Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny*. Argo, Praha, 5–27.
- Sós Gabriella
2014 Das religiöse Leben der Nadascher – volkstümliche Gebete. In: Manherz Károly (szerk.): *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen* 29, ELTE BTK Germanisztikai Intézet – Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 54- 117.
- SÖVEGES Dávid
2007 *Fejezetek a lelkiség történetéből*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2007.
- STAHL, Hans
1909 *Pater Martin von Cochem und das Leben Christi, ein Beitrag zur Geschichte der religiösen Volksliteratur*. Hansstein, Bonn, (Beiträge zur Literaturgeschichte und Kulturgeschichte des Rheinlandes 2).
- SZILÁRDFY Zoltán
2003 *Ikonográfia – Kultusztörténet. Képes tanulmányok*. Balassi Kiadó, Budapest.
- SZILÁRDY Áron
1910 *Sermones Dominicales. Két XV. századból származó magyar glosszás latin codex. I. kötet*, Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest.
- SZINNYEI József
1891 - 1914 *Magyar írók élete és munkái I – XIV*. Hornyánszky, Budapest.
- TÓTH Péter
2009a „Rendelj nekem más halált!” Krisztus apokrif látomása a Gethszemáni kertben. *Vallástudományi Szemle* 5. évf. 4. szám 25-53.

TÓTH Péter

2009b Piri-hártya. In: Madas Edit (szerk.): „Látjátok feleim ...”: *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig: az Országos Séchenyi Könyvtár kiállítása, 2009. október 29 – 2010. február 28.* OSZK, Budapest, 307.

TÓTH Péter – FALVAY Dávid

2009 Jakab apostoltól Szent Bonaventuráig: egy ál-apokrif a Sermones dominicales passiók beszédében. In: Nemerikényi Előd (szerk.): *Magistrae discipuli: Tanulmányok Madas Edit tiszteletére.* Argentum, Budapest, 313-340. (A Magyar Könyvszemle és a Mokka-R Egyesület füzetei 2).

TÍMÁR Kálmán

1926 Adalékok kódexeink forrásaihoz. *Irodalomtörténeti Közlemények* 36. évf. 4. szám 264-270.

ÚJFALUSI Judit

1746 MAKULA NÉLKÜL VALÓ TÜKÖR *Melly az üvöztető Jézus Kristusnak, És Szent Szüléinek életét, úgy keserves kinszenvedését, és halálát adgya elő. Cseh nyelvből Magyar nyelvre fordította, Most pedig ujjonnan sok keresztyén lelkek buzgó kívánságára harmadsor ki-nyomtatott.* Nagy-Szombatban, A' Jesus Társasága Akademiája betűivel.

VIDA Tivadar

1967 Makula nélkül való tükör. *Magyar könyvszemle* 83. évf. 1. szám 250-253.

MAKULA NELKÜL VALÓ TÜKÖR

Melly Az üdvözítő Jesus Krisztusnak, és Szent Szüléinek
életét, úgy keserves kinszenvedését, és halálát adgya elé,
Melly Superiorok Engedelmébül, Szüz Szent Klára Szerzetében
lévő **Ujfalusi Judith** által. Cseh nyelvből, Magyar
nyelvre fordítottatott, És a tekintetes és nagyságos ujfalui
Ujfalusi Klára Aszszonynak, tekintetes, es nagysagos
Karancs Berényi György Uram, ö Nagysága kedves
Házás-társának költségén ki-bocsáttatott.
Nagy-szombatban
A' Jézus Társasága Acadmiája bötüivel,
1712. Esztendőben.

Faksimile kiadás.

Az utószót írta:

Frauhammer Krisztina

Lektorálta:

Lauf Judit és Kovács Eszter

A faksimile az 1712-es eredeti kiadás Országos Széchényi Könyvtárban
található példányáról készült.

A kiadvány megjelenését az OTKA NK 81502 számú pályázat
és a Devotio Hungarorum Alapítvány támogatta.

ISBN 978-615-5173-51-6

© Frauhammer Krisztina

© Pytheas Könyvmanufaktura – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport

Kiadta:

Pytheas Könyvmanufaktura – MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport